

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

на тему **ПРОВЕРБІАЛЬНІ ПОРІВНЯННЯ ЯК РІЗНОВИД
ПАРЕМІЙ**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0358-з/у
спеціальності 035 “Філологія”
освітньої програми “Українська мова та література”
спеціалізації 035.01 “Українська мова та література”

О. С. Дейкун

_____

підпис

Керівник _____ канд. філол. наук,

підпис

доц. Н. О. Зубець

Рецензент _____ канд. філол. наук,

підпис

доц. Л. П. Бойко

Запоріжжя
2020

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет *філологічний*

Кафедра *української мови*

Рівень вищої освіти *магістр*

Спеціальність *035 “Філологія”*

Освітня програма *“Українська мова та література”*

Спеціалізації *035.01 “Українська мова та література”*

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри української мови

_____ Р. О. Христіанінова

“24” жовтня 2018 року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ
*Дейкун Ользі Сергіївні***

1. Тема роботи *Провербіальні порівняння як різновид паремій*, керівник роботи *Зубець Наталя Олександрівна*, кандидат філологічних наук, доцент, затверджені наказом ЗНУ від “24” травня 2019 року № 782-с.
  2. Строк подання студентом роботи – 23.12.2019 р.
  3. Вихідні дані до роботи: *Словник стійких народних порівнянь О. Юрченка, А. Івченка; наукові праці М. Алефіренка, Ж. Колоїз, О. Селіванової, Н. Ковалевської, О. Мельникової, М. Пазяка, С. Шепітько та інших.*
  4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)
    1. *Наукове визначення і вивчення паремій української мови.*
    2. *Поняття про провербіальні порівняння.*
    3. *Мовна будова стійких народних порівнянь.*
    4. *Тематичні групи провербіальних порівнянь.*
  5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов’язкових креслень)
-
-

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Зубець Н. О., доцент	05.10.2018	05.10.2018
Перший розділ	Зубець Н. О., доцент	09.12.2018	09.12.2018
Другий розділ	Зубець Н. О., доцент	20.08.2019	20.08.2019
Висновки	Зубець Н. О., доцент	04.11.2019	04.11.2019

7. Дата видачі завдання – 10.10.2018 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Пошук наукових джерел з теми дослідження, їх вивчення та аналіз; укладання бібліографії	Вересень – жовтень 2018 р.	Виконано
2.	Добір фактичного матеріалу	Вересень – грудень 2018 р.	Виконано
3.	Написання вступу	Лютий – березень 2019 р.	Виконано
4.	Підготовка першого розділу “Теоретичні аспекти вивчення паремій”	Березень – травень 2019 р.	Виконано
5.	Написання другого розділу “Провербіальні порівняння у функційно-семантичному аспекті”	Вересень – жовтень 2019 р.	Виконано
7.	Формулювання висновків	Листопад 2019 р.	Виконано
8.	Оформлення роботи, одержання відгуку та рецензії	Грудень 2019 р.	Виконано
9.	Захист роботи	Січень 2020 р.	Виконано

Студент

_____ (підпис)

О. С. Дейкун

_____ (ініціали та прізвище)

Керівник роботи

_____ (підпис)

Н. О. Зубець

_____ (ініціали та прізвище)

Нормоконтроль пройдено.

Нормоконтролер

_____ (підпис)

Л. М. Стовбур

_____ (ініціали та прізвище)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра “Провербіальні порівняння як різновид паремій” містить 69 сторінок.

Для виконання кваліфікаційної роботи дібрано понад 4000 пареміологічних одиниць, опрацьовано 77 наукових джерел.

Об’єктом дослідження були паремії української мови.

Предметом дослідження був аналіз мовної та семантичної структури провербіальних порівнянь української мови.

Метою роботи був комплексний аналіз провербіальних порівнянь як різновиду паремій.

У процесі дослідження виконано такі **завдання**:

- 1) обґрунтовано теоретичні засади розуміння феномену паремійного фонду;
- 2) визначено місце провербіальних порівнянь у паремійному просторі;
- 3) проаналізовано особливості мовної будови провербіальних порівнянь;
- 4) з’ясовано закономірності творення тематичних груп стійких народних порівнянь.

Дослідження велося із застосуванням описового **методу**, що передбачає лінгвістичне спостереження, узагальнення та класифікацію матеріалу.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній вперше здійснено цілісне дослідження структурно-семантичної будови стійких народних порівнянь, детально аналізуються мотиви й шляхи виникнення варіантів народних порівнянь, конкретні модифікаційні зміни структури стійких народних порівнянь, обґрунтовуються засади формування стереотипних образів-характеристик за допомогою порівнянь, виділено тематичні групи провербіальних порівнянь.

Сфера застосування. Результати дослідження могли бути використані в школах різних типів на уроках української мови при вивченні курсів пареміології, лексикології, лексикографії; в дослідженнях із загальних проблем україністики, при укладанні фразеологічних словників ідеографічного типу, при розробці навчальних посібників, спецкурсів і спецсеминарів; загального мовознавства у ВИШах, а також на спецкурсах і спецсеминарах із фразеології, етнолінгвістики.

Ключові слова: ПАРЕМІЯ, ПАРЕМІОЛОГІЧНА ОДИНИЦЯ, ПРИСЛІВ’Я, ПРИКАЗКА, МОВНА СТРУКТУРА ПОРІВНЯННЯ, ПРОВЕРБІАЛЬНІ ПОРІВНЯННЯ, СТІЙКІ ПОРІВНЯННЯ, КОМПАРАТИВНА ФРАЗЕОЛОГІЧНА ОДИНИЦЯ.

ABSTRACT

Master's thesis "Proverbial comparisons as a kind of paremias" contains 69 pages.

Paremological units were selected more than 4000 for the qualification work, 77 scientific sources were processed.

The object of the study were ukrainian language paremia.

The subject of the study was the analysis of the linguistic and semantic structure of probalistic comparisons of ukrainian paremology.

The aim of this study was a comprehensive analysis of the linguistic and semantic structure of probabilistic comparisons of the Ukrainian language.

During the research the following **tasks** were completed:

1) the theoretical basis of understanding of the phenomenon of the paremium fund was substantiated;

2) the location of probal comparisons in the paremic space was determined;

3) peculiarities of linguistic structure of probal comparisons were analyzed;

4) the regularities of creation of thematic groups of stable national comparisons were found out.

The study was conducted used a descriptive **method** that involves linguistic observation, generalization and classification of material.

The scientific novelty of the work was that it had for the first time carried out a comprehensive study of the structural-semantic transformation of stable folk comparisons, analyzes in detail the motives and ways of the emergence of variants of folk comparisons, specific modification changes in the structure of stable folk comparisons, substantiates the principles of stereotypical comparisons-characteristics formation, thematic groups of probalistic comparisons were highlighted.

Application Field. The results of the study could be used in schools of different types in the lessons of Ukrainian in the study of courses in paremology, lexicology, lexicography; in researches on general problems of Ukrainian studies, in compilation of phraseological dictionaries of ideographic type, in the development of textbooks, special courses and special seminars; general linguistics at the Higher Schools, as well as special courses and seminars on phraseology, ethno-linguistics.

Keywords: PAREMIA, PAREMIOLOGICAL UNIT, PROVERBS, THE LANGUAGE STRUCTURE OF COMPARISON, PROPERBIAL COMPARISONS, CONSTANT COMPARISONS, COMPARATIVE PHRASEOLOGICAL UNIT.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПАРЕМІЙ.....	10
1.1. Формування корпусу паремійних одиниць.....	10
1.2. Провербіальні порівняння як різновид паремій.....	24
РОЗДІЛ 2. ПРОВЕРБІАЛЬНІ ПОРІВНЯННЯ У ФУНКЦІЙНО- СЕМАНТИЧНОМУ АСПЕКТІ	33
2.1. Особливості мовної будови провербіальних порівнянь.....	33
2.2. Тематичні групи провербіальних порівнянь української мови	41
2.2.1. Одиниці на позначення якісної характеристики людини.....	42
2.2.2. Одиниці на позначення зовнішності людини.....	44
2.2.3. Одиниці, що передають особливості мовлення.....	47
2.2.4. Одиниці, що вказують на особливості пересування у просторі..	48
2.2.5. Одиниці на позначення розумових здібностей.....	49
2.2.6. Одиниці на позначення емоцій, почуттів.....	51
2.2.7. Одиниці на позначення манери поведінки.....	53
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	63

Паремії належать до специфічних знаків природної мови й відрізняються від інших вербальних знаків передусім тим, що мають багатий культурний зміст, виражають самоусвідомлення етносу, становлять каркас його ментальності. Прислів'я потрібно вивчати з урахуванням трьох аспектів семіозису: семантики, синтактики, прагматики. Синтактично паремії – це один зі структурних елементів змістового наповнення думки людини. Ймовірно, що їхнє використання є одним із найефективніших засобів впливу на адресата, оскільки вони, з одного боку, є узвичаєними висловленнями, зміст яких добре відомий за традицією, а з іншого – їхня лаконічність, місткість, образність, експресивність сприяють привертанню уваги слухача.

Історія пареміології починається набагато раніше, ніж історія фразеології. Уже з пізньої Античності й періоду Візантійської епохи зустрічаються перші збори прислів'їв, які є основою для розвитку фразеологічних досліджень.

Паремії неодноразово були об'єктом наукових пошуків. У мовознавстві увагу дослідників привертають особливості художніх образів, поетика, граматики, формальне, тематичне та функційне упорядкування, особливості репрезентації мовної свідомості в пареміях, їхнє походження (І. Голубовська, О. Дуденко, А. Жолковський, З. Коцюба, В. Мокієнко, М. Пазяк, Г. Пермяков, О. Потебня, О. Тищенко, Т. Цив'ян та ін.).

На сучасному етапі розвитку пареміології на увагу заслуговують розвідки В. Мокієнка [33], де автор з'ясовує значення української пареміології для історико-етимологічного аналізу слов'янських прислів'їв і приказок. Б. Степанишин [52] підсумовує дослідження, здійснене М. Номисом у галузі пареміології, й розглядає прислів'я та приказки з космогонічної точки зору. Т. Гайдар [14] за основу кваліфікації жанрів фольклору бере ментальність українців. О. Дуденко [20] з'ясовує номінативну та комунікативну природу українських паремій.

Однак питання вивчення мовної будови та типологізації паремій характеризується неоднозначністю науково-лінгвістичної інтерпретації й досі залишається одним із найскладніших та малодосліджених.

З огляду на це, необхідність цілісного підходу до проблеми мовної будови та тематичного групування стійких народних порівнянь в українській мовній та концептуальній картині світу зумовили **актуальність** теми магістерської праці.

Об'єктом дослідження є паремії української мови.

Предметом дослідження є аналіз мовної та семантичної структури проverbs'яльних порівнянь української мови.

Метою дослідження є комплексний аналіз проverbs'яльних порівнянь як різновиду паремій.

Поставлена мета передбачає реалізацію таких **завдань**:

1. Обґрунтувати теоретичні засади розуміння феномену паремійного фонду.
2. Визначити місце проverbs'яльних порівнянь у паремійному просторі.
3. Проаналізувати особливості мовної будови проverbs'яльних порівнянь.
4. З'ясувати закономірності творення тематичних груп стійких народних порівнянь.

Методи дослідження. Специфіка, характер об'єкта дослідження та окреслені в роботі завдання зумовили необхідність комплексного використання різних загальнонаукових та спеціальних лінгвістичних методів: індуктивний метод сприяв систематизації та опису матеріалу дослідження; дедуктивний метод забезпечив аналіз порівняння, виявлення спільних та відмінних рис у зіставляваних паремійних структурах; дескриптивний метод з властивими йому прийомами міжрівневої та внутрішньої інтерпретації мовних одиниць застосовано для встановлення зв'язків досліджуваних паремій з позамовними явищами; зіставно-типологічний метод дав змогу виявити ізоморфні та аломорфні риси паремійних одиниць, що

зіставляються; статистичні методи кількісного аналізу фіксацій сприяли підтвердженню валідності отриманих результатів у ході зіставлення, а математичні лінгвістичні методи – підтвердженню однорідності та репрезентативності вибірки на матеріалі української мови. За допомогою методу суцільної фіксації було укладено дослідницьку базу дослідження.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що в ній вперше здійснено цілісне дослідження структурно-семантичної будови стійких народних порівнянь, детально аналізуються мотиви й шляхи виникнення варіантів народних порівнянь, конкретні модифікаційні зміни структури стійких народних порівнянь, обґрунтовуються засади формування стереотипних образів-характеристик за допомогою порівнянь, виділено тематичні групи провербіальних порівнянь.

Практичне значення роботи полягає в тому, що одержані результати та тематично систематизований матеріал можуть бути використані в дослідженнях із загальних проблем україністики, при укладанні фразеологічних словників ідеографічного типу, при розробці навчальних посібників, спецкурсів і спецсеминарів з проблем пареміології, лексикології, лексикографії. Результати дослідження можуть бути застосовані в школах різних типів на уроках української мови при вивченні курсів лексикології, лексикографії, синтаксису, етнолінгвістики.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПАРЕМІЙ

1.1. Формування корпусу паремійних одиниць

Інтеграційні процеси, що зачіпають всі сторони суспільного життя та наукової діяльності, дозволяють використовувати результати наукових досліджень учених різних країн як в лінгвістиці загалом, так і в окремих її розділах.

Прислів'я та приказки відіграють важливу роль у духовному житті різних народів як комунікативний, ідеологічний та естетичний елемент їхньої культури протягом усєї історії людства. Тому науковий і практичний інтерес до них постійно зростає. Дослідженням та вивченням прислів'їв і приказок протягом кількох століть займалися багато науковців. Над цією проблемою водночас працювали й працюють фольклористи, лінгвісти, літературознавці, історики, філософи, психологи та ін. Це – дуже складний і тривалий процес.

На слов'янському ґрунті прислів'я та приказки стали виникати ще задовго до початку писемності. Перші давньоруські пам'ятки “Зборник Святослава”, “Повість временних літ”, “Повчання” Володимира Мономаха, “Руська правда” та ін. містять фразеологічні сполучення, вжиті з певною стилістичною метою, у переносних значеннях, що говорить про їхнє широке побутування.

З утворенням української народності виникають прислів'я та приказки на місцевому суспільно-побутовому ґрунті, і водночас зі старими прислів'ями стають складником культури народу. Вони набувають популярності й користуються великим попитом, що фіксують давньоукраїнські книги. Їх уводять до своїх творів А. Вишенський, Х. Філарет, М. Смотрицький, І. Галятовський та ін.

В Україні багато письменників ХІХ ст. були активними збирачами народної поезії, про що свідчать художні твори того періоду. Популярності набуває звернення до джерел народної поезії, зокрема й до пареміології.

На увагу заслуговують збірки народної творчості І. Котляревського, Є. Гребінки, М. Максимовича, О. Бодянського, Л. Боровиковського.

Багато років збирав і досліджував прислів'я О. Шишацький-Ілліч. Його “Сборник малороссийских пословиц и поговорок” налічує 1404 зразки цього явища і, крім рукописних, охоплює також передруки зі збірок, альманахів, газет. Прислів'я тут згруповані в алфавітному порядку, а до окремих із них подаються пояснення.

Збірка М. Закревського “Малороссийские пословицы, поговорки, загадки и галицкие приповедки”, уміщена в другій книзі “Старосветского бандуриста” налічує 3878 одиниць, розміщених в алфавітному порядку. До окремих зразків упорядник подає пояснення про їх походження (свої або записувачів). У книзі наводяться зіставлення з прислів'ями інших народів.

Першим українським збірником, укладеним не за алфавітним принципом, є збірка “Українські приказки, прислів'я і таке інше” [35] українського пареміографа М. Номиса. Дослідник зібрав і систематизував увесь відомий тоді український паремійний матеріал. Збірка нараховує 14339 одиниць без варіантів, яких у кілька разів більше.

Видання М. Номиса дало поштовх для подальшого розвитку української пареміографії та пареміології.

Велика заслуга в дослідженні поетики прислів'їв належить О. Потебні. У своїй праці “Из лекции по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка” [44] О. Потебня простежує процес перетворення байки у прислів'я, підтверджуючи це конкретними прикладами. У ній детально розглянуто поетичний образ у прислів'ях, його внутрішній зміст, переносні значення, символіка тощо.

Фундаментальною для української пареміології та пареміографії кінця ХХ ст. є дослідницька діяльність українського фольклориста, етнографа та

літературознавця М. Пазяка. Він – автор досліджень “Українські прислів’я та приказки: Проблеми пареміології та пареміографії” [41], “Українські прислів’я та приказки: Проблеми генези та жанрово-поетичної структури” [40], укладач книги “Українські прислів’я та приказки” (разом із С. Мишаничем) [59]. Учений перевидав збірку Матвія Номиса “Українські приказки, прислів’я й таке інше” [58]. Велику цінність становить його цикл видань українських прислів’їв та приказок: “Прислів’я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини”, “Прислів’я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру”, “Прислів’я та приказки: Взаємини між людьми”, “Українські прислів’я, приказки та порівняння з літературних пам’яток”.

У пареміології, що розвивається на стику фразеології, фольклористики та етнології, існує ще багато невирішених питань, одне з яких – які мовні одиниці становлять предмет пареміологічних досліджень. Загальноживані та історично багатозначні мовні одиниці, такі як прислів’я, приказка, крилата фраза, афоризм є у наш час об’єктом пильної уваги та різнобічного вивчення різних наук – порівняльно-історичного мовознавства, порівняльної лінгвістики, фольклористики, пареміології, які звертають увагу на різні аспекти їх суті.

Вершиною в українській пареміографії слід вважати діяльність І. Франка, який упорядкував ґрунтовний збірник (у шести книгах) народних прислів’їв під назвою “Галицько-руські народні приповідки” [15]. Він розкрив етимологію багатьох прислів’їв, визначив їхні міжнародні паралелі, зробив міжвидову класифікацію зазначених одиниць. І. Франко згрупував прислів’я в певні великі словникові статті, беручи в кожній за основу опорне стрижневе слово, а всі гнізда (за опорним словом) розмістив в алфавітному порядку. Тим часом польські пареміографи також готували свої збірки за методом опорно-гніздових слів. Науковець зробив чималий внесок не тільки у розвиток методології записування, систематизації та вивчення паремій, а й загалом удосконалив систему принципів аналізу всього фольклорного матеріалу. І. Франкові вдалося поставити українську фольклористичну науку

нарівні з новітніми досягненнями і вимогами тогочасної європейської народознавчої методології.

Учені в різних країнах по-своєму визначають коло понять, що потрапляють під визначення паремії, і висувають різні підстави для їх класифікації.

У сучасному науковому обігу за терміном “пареміологія” закріпилося основне значення: прислів’єзнавство, філологічна дисципліна, яка досліджує паремії. Завдяки своїй багатогранності визначення “паремія” не має чітко окресленого формулювання. З одного боку, цей термін використовується для позначення певного уривка з книги Старого Заповіту (пор.: грец. *paremia* – притча), що містить пророцтво або повчання і читається в православній церкві під час відправи, з іншого, його кваліфікують як “народний вислів, виражений реченням, а також коротким ланцюжком речень, які передають елементарну сценку або найпростіший діалог” [10, с. 887].

В енциклопедії “Українська мова” М. Демський подає таке тлумачення терміну “пареміологія” – (грец. *paroimia* – притча, вислів, прислів’я, приказка і *lógos* – слово, учення) – “філологічна дисципліна, що вивчає паремії, або народні вислови, виражені реченням, а також короткими ланцюжками речень, якими передаються елементарна сценка чи найпростіший діалог. До класу паремій належать: прислів’я і приказки (вони становлять основну масу – до трьох чвертей усього паремійного фонду), примовки, загадки, пркмети, “ділові” вислови, повір’я, “віщі” сни, ворожби, задачі, головоломки, скоромовки, пустомолки, замовляння, небилиці, нісенітници, одномоментні анекдоти, казкові формули тощо... Це тексти, які мають самодостатнє значення та можуть вживатися самостійно, є ситуативними та мають три структурні плани: лінгвальної структури, логічної (і семіотичної) структури та план реалій” [18, с. 424].

Проаналізувавши сучасні термінологічні та спеціальні лінгвістичні словники, можна зауважити, що термін “прислів’я” вживається набагато

частіше, ніж “паремія” (у тому ж значенні). Це свідчить про те, що немає єдиної думки щодо поняття “паремія”.

Великий тлумачний словник сучасної української мови подає таке пояснення: “До класу паремій належать: прислів’я і приказки (вони становлять основну масу – до трьох чвертей – усього паремійного фонду), примовки, загадки, прикмети, “ділові” вислови, повір’я, “віщі” сни, ворожби, задачі, головоломки, скоромовки, пустомовки, замовляння, небилиці, нісенітниці, одномоментні анекдоти, казкові формули тощо” [10, с. 887].

У зарубіжних джерелах термін “паремія” взагалі не вживається, а замість нього, як правило, ми знаходимо термін “proverb” (прислів’я), тобто “короткий добре відомий всім вислів, що несе узагальнену думку, висновок, пораду та відноситься до таких форм фольклорної літератури, як загадка і байка” [77, с. 168].

Оксфордський етимологічний словник тлумачить термін “proverb” як усталений у мовленнєвому вжитку вислів, приказка, крилате слово; утвореного з префікса pro- + слова verbum + суфікса -ium. Постійними ознаками такого вислову є стислість, небагатослівність, метафоричність, загальність еживання, анонімність, алегоричність, особлива віршована форма, передача життєвого досвіду або спостереження [77, с. 718].

Немає чіткого визначення цього мовного явища і серед мовознавців. Зокрема, М. Пазяк зазначає, що термін “паремія” здебільшого вживається для визначення родового поняття жанру поряд з терміном “прислів’я та приказки”, а видові поняття позначаються термінами “прислів’я”, “приказка”, “побажання”, “вітання”, “каламбур”, “велеризм”, “загадка” та ін., хоча нерідко обидва терміни змішуються і вживаються як синоніми” [41, с. 3]. Підтвердження такого розуміння знаходимо в монографії В. Телії: “паремії” = “прислів’я та приказки” [58, с. 58].

Т. Цив'ян вважає паремії короткими текстами, нерідко обмеженими одним реченням (прислів'я, приказки, вислови та ін.) або навіть фрагментом речення (різного роду кліше) [62, с. 11].

О. Дуденко розглядає поняття паремії й прислів'я як рівнозначні та вказує на їхню універсальність. Ключовими ж ознаками означеного поняття є стійкість структури, відтворюваність, повчальність змісту; наявність граматично та інтонаційно оформленого судження; лаконічність народного поетичного висловлення; узагальнення головних закономірностей, життєвих правил або істин; наявність конотативного компонента, що містить оцінну інформацію, експресивність [20, с. 16].

У сучасній лінгвістиці дискусійною постає проблема щодо місця та ролі паремій у фразеології. Зокрема, відносно новим і досить актуальним у сучасному світовому мовознавстві постає питання про виокремлення в мовній системі пареміологічного рівня.

С. Величко говорить про те, що пареміям (мовним знакам) притаманні такі основні конституційні ознаки, як семантична цілісність, сталість, постійний компонентний склад, відтворюваність, здатність виражати певні граматичні категорії, що властиві всім одиницям фразеологічного рівня мови [11, с. 18].

З. Коцюба трактує прислів'я і приказки як особливу групу мовних одиниць комунікативного типу в межах фразеологічного рівня, яка не є однорідною ні за структурою, ні за семантикою, ні за функціями [27, с. 74].

О. Селіванова стверджує, що поняття "паремія" зазвичай уживається "на позначення стійких відтворюваних одиниць реченневої структури, зокрема прислів'їв, приказок, примовок" [48, с. 415]. Дослідниця об'єднує цим терміном не лише одиниці пареміологічного, а й фразеологічного масивів. У зв'язку з цим вона зазначає: "Ми використовуємо широкий зміст цього терміна як одиниці фразеологічного фонду мови через наявність численних і досі не розв'язаних питань, що стосуються розмежування і

кваліфікації стійких словосполук, фразем, прислів'їв, приказок, етикетних сполук, крилатих висловів, складених термінів тощо” [48, с. 415].

Румунська дослідниця П. Савін зараховує паремії до складу фразеології і звертає увагу на те, що хоча прислів'я і приказки є об'єктом дослідження пареміології, їм притаманні такі загальнофункціональні риси, що й фразеологізм, а саме стійкість та ідіоматичність [75, с. 62].

Чеський мовознавець Ф. Чермак вказав на такі спільні ознаки, притаманні пареміям та фразеологізмам:

- 1) відтворюваність у мовленні;
- 2) стійкість лексико-семантичного складу;
- 3) цілісність номінації;
- 4) популярність, загальновідомість вислову в даній мові;
- 5) незмінюваність компонента, парадигматична зв'язаність;
- 6) ідіоматичність;
- 7) образність;
- 8) експресивність [72, с. 17].

Отже, для паремій і для фразеологізмів спільними є такі риси: відтворюваність, стійкість, експресивність та повчальність.

С. Ожегов заперечує доцільність розгляду паремій серед власне фразеологічних одиниць. Прислів'я, приказки, “крилаті слова”, казкові формули, афоризми він включає до розряду фразеології в “широкому” розумінні [37, с. 194].

Необґрунтованим вважає зарахування паремій до об'єкта фразеології Н. Амосова. До фразеологізмів вона відносить лише цілісно оформлені предикативні одиниці, які становлять семантичну єдність, постійний контекст, функціонують у структурі синтаксичної конструкції як один член, тобто як одиниці номінації [5, с. 139]. Дослідниця відмежовує від об'єкта фразеології прислів'я і приказки зі структурою речення, оскільки, на її думку, вони є “автономними, самодостатніми і за структурою, і за змістом”, функціонують у “синтаксично замкнутому вигляді” [5, с. 143].

В. Ужченко та Д. Ужченко запропонували розподіл фразеологічних одиниць на центральні складники фразеологічного фонду й різною мірою віддалені від центру відтворювані одиниці – периферійні. До останніх віднесли тавтологізми, дієслівно-іменні перифрази, вирази із фразеологічно зв'язаним значенням слів, деякі види крилатих слів, приказок тощо. Лінгвісти зазначають, що за прислів'ями й деякими видами приказок доцільно закріпити традиційний термін “пареміологія” [56, с. 27].

Отже, розгляд висловів нефразеологічного типу, співвідносних із предикативними конструкціями, за межами фразеології, зумовлено тим, що пареміологічні одиниці є семіотичними феноменами мови, адже мають подвійну спрямованість: з одного боку, це знаки системи мови, які виявляють парадигматичні ознаки й мають певну синтаксичну природу, з іншого, – вони є малими фольклорними жанрами.

На наш погляд, паремії – це одиниці фразеологічного рівня мови, для яких притаманні такі ознаки, як відтворюваність, стійкість, експресивність, повчальність.

У традиційній зарубіжній науковій літературі до пареміофонду входять різні афористичні структури типу прислів'їв, ідіом, порівнянь, загадок, велеризмів. У вітчизняній літературі спектр жанрового розподілу є ширшим: прислів'я, приказки, побажання, прокляття, прикмети, велеризми, промовки, пародії на молитви, каламбури, анекдоти. У пізніх дослідженнях, наприклад, у дослідженнях В. Мокієнка [33], об'єм пареміології звужується і до паремій відносять прислів'я, приказки та ідіоматичні вирази.

Такі результати підтверджують правильність висновків класичних робіт у фразеології, у яких до паремій відносять прислів'я та приказки, які формують ядро пареміології, оскільки вони наявні в багатьох мовах та мають ознаки, що диференціюють їх від інших жанрів паремій. Вони виражають цінність судження і прескрипції як образного, так і необразного характеру, є кодексом морально-етичних правил, оцінками буття та є за своєю суттю парадоксальними сентенціями.

Паремія – висловлювання, засвоєне в діяльності, яке характеризується стислістю, утилітарністю застосування, дидактичним змістом (є своєрідним повчанням) і здатністю надавати образність мови.

Паремії відтворюються не як одиниця мови, їх значення формується у фольклорно-оцінній сфері, оскільки їхня денотація є приводом для віднесення до системи цінностей.

Існують різні аспекти вивчення паремій як афоризмів фольклорного походження. Більше, того ступінь їх вивчення теж різний. Продуктивність же когнітивно-прагматичного підходу у спробі виявлення семантико-типологічних ознак жанрових різновидів паремій полягає насамперед у його орієнтованості на виявлення функційно-прагматичних і когнітивно-семантичних властивостей народних афоризмів. Когнітивно-прагматичний підхід розглядає паремії як особливий різновид предендентних одиниць мови, оскільки вони є своєрідними виразниками народної ідеології, як живе і розглядається всередині культури під впливом безлічі факторів, у всіх її внутрішніх протиріччях.

Науковці стверджують, що паремії є семантично невизначеною формою, яка набуває сенсу лише в контексті живого побутування, а в ситуації змінних обставин може докорінно змінити своє значення. Її двоярусна структура вказує як на загальний змістовий концепт, так і надає естетичного образного забарвлення: і саме ця зовнішня ознака й обрана дослідниками для систематизації опису паремій через опорні слова та образи.

Паремії розглядаються як знак, що вказує на певну ситуацію чи певні стосунки, засобом зміни форми вони можуть виконувати різні функції: попереджають про щось, упереджуючи небажані наслідки; дають настанови; стверджують цінності; вказують про недоречність чогось; наснажують і стимулюють до корисного в житті; посилюють чи послаблюють вплив якихось подій [76, с. 160].

Науковці вбачають цінність паремій – у їх стислій формі, яка несе акумульований соціально-історичний досвід мудрості життя щодо навичок

праці людей, орієнтації життя в природі, здатності опанувати складні ситуації життя, інтеріоризація яких дає набуття відчуття власної життєстверджувальної сили. Отже, надбання пареміології є вагомим підґрунтям для вивчення психологічних аспектів паремій як виду ментальних репрезентацій, які акумулюють у собі багатопокілінний досвід уявлень, культури й світосприймання сучасного українця. Можна сказати, що приказки та прислів'я утримують у собі контекст розгортання життя (побутовий, економічний, соціальний тощо).

Можна також погодитися з точкою зору В. Мокієнка, який стверджує, що прислів'я характеризуються двоплановістю і мають одночасно прямий сенс змісту висловлювання, відповідний зміст понять, що утворюють його, і алегоричний зміст. І цим алегоричним змістом прислів'я рідняться з фразеологізмом. Алегоричний сенс прислів'я може бути переказаний, описаний, роз'яснений [33].

Ж. Колоїз стверджує, що паремія – це одиниця пареміології, що вирізняється афористичністю, усталеністю, відтворюваністю, переосмисленим чи буквальним узагальненим значенням, здебільшого повчальним змістом, мовний знак, який передає специфічну інформацію про традиційні цінності та погляди, ґрунтовані на життєвому досвіді народу, позначає типову життєву ситуацію [24, с. 16].

Основу паремійного корпусу становлять власне паремії, синонімічними до яких є такі поняття: народні паремії, народна мудрість, афоризми народного походження, фольклорні афоризми, практична філософія, моральні формули, історична пам'ять народу і т. ін. У своїй сукупності усі вони репрезентують власне паремійний фонд, який, як з погляду фольклористики, так і лінгвістики, “об’єднує найкоротші жанри, що в образній формі відтворюють найістотніші явища і реалії дійсності: прислів'я, приказки (приповідки) та їх жанрові різновиди – вітання, побажання, прокльони, порівняння, прикмети, каламбури, тости” [29, с. 536].

Під власне паремійним корпусом Ж. Колоїз розуміє сукупність основних одиниць пареміології – власне паремій, що вирізняються афористичністю, усталеністю, відтворюваністю, переосмисленим чи буквальним узагальненим значенням, здебільшого повчальним змістом, передають специфічну інформацію про традиційні цінності та погляди, ґрунтовані на життєвому досвіді народу, позначають типові життєві ситуації [24, с. 39].

Ядром паремійного фонду є прислів'я та приказки, на цій думці сходиться більшість науковців. Прислів'я та приказки є знаками етнічної культури, які архівують народну мудрість. Вони характеризуються планом вираження та планом змісту, мають системну організацію, утворюють тематичні та семантичні поля і групи, маніфестують синонімічні й антонімічні відношення, різні їх варіанти утворюють варіантні парадигми.

На сьогодні є багато різних тлумачень прислів'їв та приказок, залежно від аспекту та царини дослідження, але жодне з них не можна назвати універсальним, оскільки вони не відображають повної, вичерпної кваліфікації відповідних понять.

Наприклад, пор.: а) “прислів'я – це стійкі вислови переважно фольклорного походження, у яких зафіксований досвід народу та його оцінка різних подій і явищ” [57, с. 492]; “прислів'я – стислий і влучний народний вислів (часто афористичний і заримований), у якому в образній формі виражена повчальна думка чи емоційна оцінка якогось явища” [31, с. 336]; “прислів'я – влучний образний вислів, часто ритмічний за будовою, який у стислій формі узагальнює, типізує явища життя” [10, с. 1131]; “прислів'я – влучний образний вислів, часто ритмічний за будовою, синтаксично завершений, що має повчальний зміст” [61, с. 137] тощо; б) “приказка – стійкий вислів переважно фольклорного походження, який образно розкриває певне явище насамперед з погляду його емоційно-експресивної оцінки” [57, с. 487]; “приказка – влучний, афористичний, іноді римований вислів, який, на відміну від прислів'я, не має повчального змісту та

обґрунтування висновку” [31, с. 332]; “приказка – поширений у мові влучний, часто римований вислів, близький до прислів’я, але без властивого прислів’ю повчального змісту” [10, с. 1117]; “приказка – образний вислів, нерідко римований, близький до прислів’я, але без повчального змісту” [61, с. 137]; “приказка – це образний вислів чи мовний зворот, який влучно характеризує людину, її вчинки, явища життя і т. ін., і є елементом ширшого судження” [29, с. 537].

Л. Скрипник визначала прислів’я як виражене структурою речення народне висловлення повчального змісту (буквального чи алегоричного плану), яке формулює певну життєву закономірність або правило, що є широким узагальненням багатовікових спостережень народу, його суспільного досвіду [50, с. 25].

Приказка має як буквальний, так і переносний зміст, тому помилково характеризувати її лише прямим значенням. У зв’язку з цим Л. Скрипник наголошує: “Визначення приказки як сталого народного висловлення-речення, що має лише буквальний зміст, корисно звужує обсяг терміна, виводить за межі приказок усі народні звороти, які функціонально зближуються зі словом. Але межа між приказками і безобразними прислів’ями залишається все ж недостатньо вираженою, тим більше, що не заперечується здатність приказки розвивати й алегоричний план висловлення” [50, с. 34].

Одним із найбільш дискусійних у сучасному мовознавстві є питання класифікації паремій. Класифікаційні схеми укладені за різними принципами: 1) семантичним (М. Шанський); 2) структурно-семантичним (О. Кунін, О. Райхштейн); 3) семантико-граматичним (В. Архангельський); 4) структурно-граматичним (Л. Скрипник, Ю. Прадід); 5) генетичним (Л. Булаховський, В. Гаврись); 6) функціональним (С. Гаврін, І. Чернишова); 7) стилістичним (М. Шанський); 8) структурно-функціональним (Ж. Колоїз).

З огляду на наявні підходи до розуміння мовної природи паремій беруть початок різноманітні спроби їх диференціації. Семантичний критерій

є визначальним у класифікаційних схемах, запропонованих С. Гавріним, з чітким розмежуванням висловів на два типи – паремії (фрази, узагальнювальні за функцією) й афоризми як фрази, узагальнювальні за змістом [13, с. 22]. Такий же підхід покладений в основу систематизації іншими мовознавцями (М. Алексєнком, Л. Савенковою, А. Тяпкіною та ін.). Логікосеміотичну класифікацію одиниць пареміології (прислів'їв та афоризмів) укладають Н. Барлі [7], М. Черкаський [66], Г. Крейдлін [28], Т. Манякіна [32].

В україністиці розроблені семантичні й структурно-функціональні класифікації афоризмів як одиниць пареміології В. Калашником [21], Н. Шармановою [67].

Сучасні дослідники паремійного фонду відносять паремії до категорії “прецедентних текстів”, тому що вони є завершеними емоційно-інтелектуальними блоками. Вони допомагають людині орієнтуватися у ментальному та словесному просторі.

Т. Космеда вважає, що ця властивість уподібнює їх до фразеологізмів (прислів'їв та приказок) [25].

Прецедентність, як відомо, є специфічним різновидом інтертекстуальності, яку, за висновками сучасних дослідників (О. Селіванова, Г. Денисова, О. Дуденко), слід розуміти як зв'язок, взаємодію, суміжність, переклик, діалог текстів.

Т. Осіпова зауважує, що відповідно до способу актуалізації в площині інтертекстуальності – експліцитного (явного, вербального), або емпліцитного (завуальованого, частково вербального) – паремії можуть репрезентувати різні типи інтертекстів (цитування, референція, ремінісценція, алюзія) [38, с. 22].

Прислів'я та приказка, на думку Л. Даниленка, ідеально відповідає параметрам прецедентності, про що свідчать різноманітні трансформації його структури. Прислів'я зокрема відтворює фрагмент мовної свідомості. Якщо автор свідомо руйнує старий сюжет прислів'я, то цим він виражає іншу

істину, яку вважає актуальною в сучасному суспільстві, виникає вираз з новим мінісюжетом, зрозумілий за умови, якщо адресат знає старий [17, с. 80].

Як можна помітити з наведених прикладів, сучасні мовознавці не втрачають інтересу до дискусійних питань, які присвячені проблемам пареміології, що вказує актуальність подальшого дослідження паремійного фонду мови. Теми, які висвітлюються у працях добре демонструють і загальні трансформації, і свіжі тенденції в лінгвістичних дослідженнях. Відбувається перехід від вивчення формальних ознак пареміологічних одиниць до дослідження їх функціональної суті, паремії розглядаються в сфері теорії дискурсу, прагматики, досягнень когнітивної науки, семіотики, лінгвокультурології, соціо- та психолінгвістики.

Оскільки немає єдиного погляду щодо статусу паремій, то не визначена і їх універсальна класифікація. У нашому випадку добре підходить класифікація за функційним принципом, адже ми розглядаємо паремії з позицій когнітивно-прагматичного підходу. Паремія, як одиниця комунікації, здійснює свій потенціал в комунікативно-прагматичній сфері тільки в рамках комунікативного простору.

Прислів'я часто вживаються в усній і писемній мові, мають стилістичне та емоційне забарвлення і тому покращують комунікативну функцію мови.

Пареміологічний фонд мови – це цінна лінгвістична спадщина народу, що відображає його традиції, звичаї та історію. У пареміях закріплювалися різноманітне сприйняття й оцінка сфер життя людини, таких як сім'я, робота, любов. Прислів'я і приказки становлять суттєвий елемент духовної культури народу, а щодо мовної форми – відрізняються смисловою різноманітністю, поетичністю художньої структури й образністю.

Пареміологічний фонд мови виправдано вважається енциклопедією народного життя, оскільки прислів'я і приказки фіксують світорозуміння народу, дають оцінку приватному та суспільному життю людей.

Паремії структурно організовуються у вигляді пропозиції і відносяться до синтаксичних об'єктів, оскільки, по-перше, є одним із засобів формування, вираження і повідомлення певної думки, передачі почуттів та емоцій людини. По-друге, паремії здійснюють комунікативну функцію, оскільки є одним із засобів спілкування людей. І, по-третє, їм притаманні такі ознаки пропозиції, як смислова, граматична, структурна та інтонаційна завершеність, синтаксична предикативність і комунікативне завдання.

Отже, обсяг завдань дослідження паремійного фонду української мови є дуже широким і вимагає ретельного вивчення та опрацювання, незважаючи на великі здобутки провідних лінгвістів історії та сьогодення.

1.2. Провербіальні порівняння як різновид паремій

Однією з основних функцій мовної системи є кумулятивна – функція зберігання етнокультурно значущих відомостей про світ. Ця функція реалізується не тільки на рівні лексики, але й у різноманітних стійких словесних комплексах. Зокрема, мова йде про паремії – стійкі в мові й відтворювані в мовленні анонімні вислови, придатні для вживання з дидактичною метою.

Провербіальні порівняння посідають помітне місце у невичерпній скарбниці фразеологізмів української мови. Вони є одним із яскравих образних засобів, що відображають національну самобутність, своєрідність культури, традиції народу, специфіку його образного мислення. До сьогодні ця група фразеологізмів залишається найменш дослідженою. Такі дискусійні питання як сутність, структура та семантика стійких порівнянь потребують подальшого вивчення.

В українському мовознавстві стійкі порівняльні фразеологізми проаналізовано в працях М. Алефіренка, Я. Ворони, А. Івченка, А. Найди, А. Марахової, О. Щепки та інших.

Теоретичні засади аналізу української компаративної фразеології, яка виділилася порівняно недавно, закладено у працях М. Алефіренка, Л. Авксентьєва, В. Архангельського, С. Берлізона, В. Вальчук, Г. Доброльожі, Р. Зорівчак, А. Куніна, С. Муниці, А. Назаряна, М. Судоплатової.

І. Гурін у передмові до словника “Постійні народні порівняння” подає тлумачення цього терміна і зазначає, що стійкі народні порівняння – це сталі фразеологічні сполучення, у яких на основі спільних ознак зіставляються люди, явища, речі, предмети з метою створення більш яскравих уявлень або ж викликати відповідне емоційне реагування. Завжди влучні і, як правило, образні, вони свідчать про глибоку спостережливість народу [16, с. 4].

Постійні народні порівняння разом із постійними епітетами являють собою найпростіші види тропів і є засобом народнопоетичної образності мови, художнім засобом народної творчості. За жанровими ознаками вони найближче стоять до прислів'їв та приказок, і не випадково значна частина постійних порівнянь дуже часто виконує функцію прислів'їв та приказок.

І. Гурін підкреслює визначальну рису проverbs'яльних порівнянь, адже вони виконують ще й особливу функцію, дещо відмінну від функції прислів'їв та приказок. Прислів'я та приказки більш універсальні у вжитку. Народні ж порівняння конкретніші в застосуванні, оскільки той, хто висловлює порівняння, бачить або має на увазі один образ, одну річ чи одне явище, яке порівнює з іншими, не менш яскравими. Прислів'я висловлює роздуми, міркування; порівняння – емоції, психічні реакції. Так з'являються голубливі слова матері над колискою своєї дитини, так баба Параска підшукує лайливі слова на адресу баби Палажки під час сварки. Через те в різний час і в різній ситуації бувають то *очі, як зіроньки*, то *чого вирячив очі, як сова* [16, с. 5]?

Існує дуже тісний зв'язок і між порівняннями та епітетами. Багато епітетів можуть переростати в порівняння, наприклад: *зоряні очі – очі, наче зорі*, *жаб'ячі очі – очі, як у жаби*; *гадюче сичання – сичить, як гадюка*

тощо [16, с. 5]. Художня література з давніх-давен широко використовує народні порівняння або з метою створення характерів, або з метою стилізації і, зрештою, як поетичний засіб. В останньому випадку письменники вводять народні порівняння у тканину свого твору переважно без змін, як це робив часто-густо І. Нечуй-Левицький, або ж на взірць народних порівнянь створюють свої власні.

В українській фразеографії, першим словником стійких порівнянь є праця І. Гурина, перше видання якої вийшло друком 1966 р., друге – 1974 р., у якій уміщено 2424 вислови за абетковим принципом. Другим значним досягненням українського словникарства є словник стійких порівнянь О. Юрченка та А. Івченка [70]. Саме цей словник став джерельною базою для написання нашої роботи. Словник містить понад чотири тисячі порівнянь, кожне з яких витлумачене і подане у виданні на кожний наявний у ньому іменник або на інший якийсь компонент, якщо компонента-іменника вислів не має. Після тлумачення вислову вказані території, на яких він засвідчений. Словник присвячений професору В. Мокієнку та має передмову, в якій зазначаються досягнення інших науковців щодо теми дослідження, короткий теоретичний екскурс поняття “порівняння” та його будови. У словнику є список використаних джерел та скорочень, а також словник малозрозумілих слів, що робить словник зручним у використанні не тільки для філологів, журналістів, письменників, а й усіх, хто цікавиться усною народною творчістю. Укладаючи словник, автори опрацювали велику кількість лексикографічних джерел, однак, як зазначено у передмові, “основний метод накопичення матеріалу для цього словника – безпосереднє опитування різних за віком і за видом занять жителів сіл та міст під час експедицій, а також опитування та анкетування студентів (особливо заочної форми навчання) та учнівської молоді, збір відповідей на питальники, розіслані в різні регіони” [70, с. 4]. Стійкі порівняння уміщено у словнику за абеткою стрижневих слів, зазначено ареал фіксації та подано тлумачення. Однак у словнику нема стилістичних коментарів та позначок.

Народним порівнянням у говірках присвячено праці В. Чабаненка. Праця науковця “Мудре слово. Прислів’я та приказки в говірках Нижньої Наддніпрянщини” [64, с. 4] вміщує майже три з половиною тисячі прислів’їв та приказок. Упорядник для публікації взяв лише ті, що є, власне, місцевими варіантами або переробками уже відомих висловів, які були не зафіксовані на той час в академічних та популярних виданнях. Словники “Гартоване слово. Постійні порівняння в говірках Нижньої Наддніпрянщини” [63, с. 4]., та “Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини” [65] вміщують близько двох тисяч постійних порівнянь і близько трьох тисяч фразеологічних зрощень, фразеологічних єдностей, фразеологічних сполучень тощо, і є вагомим надбанням у справі регіональної фіксації українського живого мовлення й українського мовознавства зокрема. Це словники диференційного типу, бо в них подаються лише ті постійні порівняння і сталі фразеологічні звороти, які не фіксуються “Фразеологічним словником української мови” або ж введені до реєстру у зміненій формі, з іншим лексичним складом чи значенням.

У сучасному мовознавстві активно використовується термін “компаративні фразеологічні одиниці”. Компаративними фразеологічними одиницями називають стійкі та відтворювані словосполучення, фразеологічна специфіка яких ґрунтується на традиційному порівнянні. Цей термін є синонімічним до стійкого порівняння, фразеологічного порівняння.

Розуміння компаративності як зіставлення або уподібнення предметів і властивостей передбачає умови лінгвальної реалізації порівняльної семантики, компаративації. Цей процес може бути реалізовано засобами конкретної формальної конструкції, тому репрезентація категорії компаративності співвіднесена з мовними засобами: синтаксичними, морфологічними, лексичними, комбінованими. До синтаксичних засобів експлікації компаративності зараховуємо порівняльні сполучники – *наче*, *немовби*, *нібито*, домінантним є сполучник *як*. Це зумовлено самою

конструкцією фразеологічного порівняння та ієрархією мовних рівнів: від найнижчого – фонологічного – до найвищого – синтаксичного.

Фразеологічні порівняння вживаються як експресивні одиниці, що конкурують із лексемами, а мірою експресивності є інтенсивність. Усі фразеологічні одиниці більшою чи меншою мірою є інтенсифікаторами. Їхня інтенсифікативна функція базується насамперед на образності. Ця функція зумовлює вживання аналізованих одиниць в тексті для збільшення виражальної сили. Компаративні фразеологічні одиниці належать до підсилювальних фразеологізмів, фразеологічні інтенсифікатори – досить поширений засіб інтенсифікації висловлення (основною характеристикою фразеологічних інтенсифікаторів є їх цілісне інтенсифікативне значення). Особливістю усталених порівнянь є те, що інтенсифікативна функція типова саме для порівняльної частини. Образний компонент починає функціонувати як підсилювач і цим самим отримує інтенсифікативне значення, що є найвищим ступенем вияву ознаки.

Порівняльні фразеологізми викликають у читача (слухача) певне ставлення до описуваних подій: позитивну реакцію – схвалення, прихильність, захоплення, співчуття тощо – чи, навпаки, негативну – осуд, відразу, зневагу тощо. Так, уживання порівняльних фразеологізмів *битися, як риба об лід, працювати (робити), як віл, як на кам'яну гору надіятися, як у воду дивитися, як у віночку, як і аптеці, як гриби після дощу (по дощі), як із землі, як з голки (голочки)*, пов'язане позитивною оцінкою подій. Негативну характеристику виражають порівняння типу *як батіг з клоччя, як баран (корова, козел) на нові ворота дивитися, як баран в аптеці, як недорізаний*.

Інтенсивність впливає на стилістичну маркованість усталених порівнянь. Адже з точки зору логіки інтенсивність є різновидом оцінки, яка може бути охарактеризована як з кількісного, так і з якісного боку.

М. Алефіренко у своїй статті “Від порівняння до нового значення слова” наголошує, що логічною основою порівняльних фразеологізмів є зіставлення одного предмета з іншими предметами або явищами з метою

досягнення більшої яскравості зображення, образності, його картинності й переконливості [3, с. 88].

Семантичною своєрідністю стійких порівнянь є те, що вони, утворившись на основі вільних синтаксичних порівнянь, характеризують якусь дію, стан, ознаку чи властивість за допомогою певних узагальнених образів навколишнього світу, які відомі і звичні кожному мовцеві, тому одразу зринають у пам'яті як асоціативно стала одиниця. Причому порівняльна частина в складі стійких порівнянь, на відміну від вільних синтаксичних порівнянь, втративши прямий зв'язок з предметом і набувши переносного значення, виконує підсилювальну-оцінювальну функцію.

Одним із найбільш дискусійних питань компаративної фразеології виступає питання про компонентний склад порівняльних фразеологізмів.

В. Огольцев виокремлює у порівнянні такі компоненти: 1) елемент А – те що порівнюється (суб'єкт порівняння); 2) елемент В – те з чим відбувається порівняння (об'єкт); 3) елемент С – спільна ознака порівнюваних предметів, явищ, дій, ознак (основа порівняння). Наприклад: *струнка, як берізка, вродлива, як зоря* [36, с. 110].

Дослідники слова дискутують, чи варто вважати основу порівняння структурним компонентом компаративної фразеологічної одиниці.

Представники іншої точки зору вважають, що основа порівняння входить до складу компаративної фраземи.

Теоретичну суперечливість концепції необов'язкової присутності основи порівняння переконливо доводить лексикографічна практика. Відсікання лівої частини компаративної фразеологічної одиниці сприяє семантичному нівелюванню великої кількості фразеологічних одиниць і призводить до появи фразеологічної псевдобагатозначності.

Варто зазначити, що в окремих випадках порівняльні фразеологізми вживаються у мовленні в усіченій формі, тобто без основи порівняння: *як заєць, як квач, як калина* і т. д.

В такій же формі вони подаються у словниках, але при цьому залишаються однокомпонентними, тільки еліптованими, тому правильно було б їхню структуру оформлювати так: як гора.

Отже, порівняльні фразеологізми – це, зазвичай, двокомпонентні структури. Перший компонент такої фразеологічної одиниці називає властивість чи якість, дію чи стан суб'єкта (особи і предмета). Другий компонент, його називають порівняльним компонентом, – це порівняльна група або порівняльне підрядне речення, яке вводиться сполучниками *як, мов, немов, наче, неначе* та ін.

Будова провербіального порівняння є чіткою. Погоджуємося із думкою М. Алефіренка, який вказує на тричленну структуру вільного синтаксичного порівняння. Вона складається зі слова, яке позначає предмет порівняння, слова, що вказує, за якою ознакою чи властивістю порівнюються предмети, і порівняльного звороту. Порівняльний зворот об'єднує в своєму складі показник зіставлявальних зв'язків — порівняльний сполучник і слово, що позначає предмет чи явище, з яким зіставляється перший предмет [3, с. 89].

У структурі провербіального порівняння яскраво втілюється прагнення мови до чіткого і повного вираження думки. Кожен компонент тут служить для забезпечення швидкого і чіткого розуміння сенсу висловлювання, тобто для вираження реально зіставлявальних відношень між двома предметами. Перше й останнє слово позначають предмети, які порівнюються. Формальними виразниками зіставлявальних зв'язків між цими предметами виступають в українській мові порівняльні сполучники *як, мов, немов, немовби, наче, неначе, ніби, нібито, начебто що*.

Другий член порівняння служить смисловим орієнтиром зіставлення. Він звужує коло асоціацій до чітких меж, властивих саме цьому предмету чи об'єкту, з яким він порівнюється.

Структуру порівняння становить поєднання трьох компонентів:

А) предмета (суб'єкта) порівняння (компаранта), тобто предмета чи явища, ознаки якого ми пізнаємо, розкриваємо за допомогою іншого;

Б) образу (об'єкта) порівняння (компаратора) – того, із чим порівнюється суб'єкт, тобто предмета чи явища, що має яскраво виражені й добре відомі мовцеві ознаки, і тому використовується ним для характеристики пізнаваного;

В) показника порівняльних відношень – засобу мовного оформлення порівняльної семантики: сполучник, який відіграє вирішальну роль у реалізації компаративного змісту у триелементній моделі порівняльної конструкції.

Проте найчастіше будова проverbsialних порівнянь є двочленною, адже об'єкт порівняння для фразеологізму не суттєвий, оскільки він є перемінним. У процесі історичного розвитку мови спостерігається тенденція до скорочення висловів, що робить їх лаконічними, місткими та ще більш емоційно наповненими. Тому випадання об'єкта чи предмета порівняння не робить розуміння порівняння більш складним, бо його відсутність компенсується сталим словесним оточенням, яке має стійку структуру та значення в мовній народній традиції суспільства, що навіть при неповному лексичному складі всі носії мови співвідносять двочленне проverbsialне порівняння із його традиційною повною тричленною формою.

У порівнянні зіставляються два об'єкта (чи предмети, поняття, стани): один об'єкт при цьому пояснюється за допомогою чимсь подібного до нього і більш доступного читачевому (слухачевому) сприйманню інших об'єкта. Не зважаючи на те, що порівняння відносяться до найпростіших тропів, воно є далеко не простим для пізнання.

Дослідники давно встановили, що порівняння лежить в основі таких тропів і фігур, як паралелізм, метафора, метонімія, гіпербола, літола, уособлення (прозопепея, персоніфікація).

Витоки майже всіх зображувально-виражальних мовних засобів можна спостерігати в порівняннях.

Отже, проverbsialні порівняння посідають особливе місце у фразеологічній системі української мови. Ці одиниці мають специфічну

структуру (суб'єкт порівняння (те, що порівнюється), об'єкт (образ) порівняння (те, із чим порівнюється, основа порівняння); формально маркуються фразотворчим компонентом *як*, *рідше мов*, *наче*, *ніби*; характеризуються властивими їм порівняльними взаємовідношеннями, що визначають цілісне компаративно-образне значення і мають яскраве національне забарвлення.

РОЗДІЛ 2

ПРОВЕРБІАЛЬНІ ПОРІВНЯННЯ У ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНОМУ АСПЕКТІ

2.1. Особливості мовної будови провербіальних порівнянь

Розуміння компаративності як зіставлення або уподібнення предметів і властивостей передбачає умови лінгвальної реалізації порівняльної семантики, компаративації. Цей процес може бути реалізовано засобами конкретної формальної конструкції, тому репрезентація категорії компаративності співвіднесена з мовними засобами: синтаксичними, морфологічними, лексичними, комбінованими. До синтаксичних засобів експлікації компаративності зараховуємо порівняльні сполучники – *наче, немовби, нібито*, домінантним є сполучник *як*. Синтаксичний засіб є найактуальнішим, напр.: *вилутив очі як баран* [70, с. 104], *замішався, як ополоник між ложками* [70, с. 106]. Це зумовлено самою конструкцією фразеологічного порівняння та ієрархією мовних рівнів: від найнижчого – фонологічного – до найвищого – синтаксичного. В останньому, відповідно, помічено найповнішу реалізацію семантики створюваного провербіального порівняння.

Важливо помічати межу між логічним і образним порівняннями, порівняймо.: *виглянув як щур з борошна* – ‘боязко визирнув і сховався’, *виглянув як щур з муки* – ‘боязко визирнув і сховався’, *дивиться як щур з муки* – ‘боязко визирає’, *зазирає як щур з муки* – ‘боязко визирає’ *сидить як щур у горах* – ‘сидить тихо, перелякано’ [70, с. 168], *сірий, як щур* – про будь-кого або будь-що, хто або що має сірий колір.

Порівняння й метафори є потенційно співвідносними в плані мисленнєвого процесу: порівняння базується на метафорі, а метафора входить до складу порівняльної конструкції, певним чином впливаючи на її семантику.

Основними критеріями їх розмежування є: порівняння має чітко окреслену структуру (основа порівняння, показник порівняльних відношень, образна основа порівняння), тоді як метафора не підлягає точному компонентному аналізу (загальне значення метафори ґрунтується на асоціаціях); результатом порівняння не є єдиний семантичний комплекс, бо процес метафоризації передбачає виникнення нового семантичного значення.

Проаналізуємо дуже розповсюджене порівняння *гарна як ягідка* – ‘про вродливу дівчину’ [70, с. 168]. Означення *гарна* набуває яскравої якісної особливості, що властива невеликому соковитому плоду чагарникових і трав’яних рослин ягоді, з яким порівняно або якому уподібнено вродливу дівчину. Тропеїчна конфігурація виникає внаслідок метафоричного перенесення. Порівняння *гарна як ягідка* є експресивним, меліоративно забарвленим, образним, відтворюваним у мовленні мешканців багатьох населених пунктів, адже вживається по всій Україні в однаковому значенні. Ця компаративема є фразеологічною.

Враховуючи те, що кожен фразеологізм в період становлення являє собою метафору або порівняння, ми можемо констатувати, що стійкі народні порівняння є фразеологізмами.

При порівнянні в центрі уваги виявляється співвідносна цінність або ситуативна значимість предметів: *розбирається як свиня у зорях* – ‘зовсім не розуміється’ [70, с. 133], *розбирається як свиня в апельсинах* – ‘зовсім не розбирається’ [70, с. 133]. Помітно, що в обох порівняннях порівнюються реалії одного рівня конкретності. У цьому випадку пізнання дійсності, що забезпечується семантикою і внутрішньою формою паремій, носить спрямований характер. Адресат повідомлення отримує уточнені відомості про якості, властивості предметів мови.

Однак проverbsіальний простір включає і такі вислови, в яких операція порівняння не веде до прямої вказівки на чітко сформульоване або явно прогнозовану схожість. Повідомляється лише про відсутність тотожності між порівнюваними предметами, а підстава порівняння есплікується не завжди.

зовнішня розпливчастість результату пізнання забезпечується реалізацією загальної моделі А як Б, що передбачає введення в граматичну структуру паремії порівняння: *любить як пси діда* – ‘зовсім не любить’ [70, с. 114], *любить як пес цибулю* – ‘зовсім не любить’ [70, с. 114].

Ілюстрацією методики описування структурно-семантичних трансформацій стійких народних порівнянь антропоморфічного характеру може стати синонімічний ряд “дуже красива”, який є складником ідеографічного ряду “краса людини”, ідеографічної групи “Зовнішній вигляд”.

Синонімічний ряд “дуже красива” представлений стійкими народними порівняннями антропоморфічного характеру, побудованими за структурно-семантичними моделями:

“*гарна (красива) + як (наче) + природне явище з конотацією краси*”: *гарна як весна* – ‘про вродливу дівчину’ [70, с. 22]; *гарна як сонце* – ‘про дуже вродливу дівчину’ [70, с. 22]. Трансформація структурно-семантичної моделі відбувається постпозитивним вклинюванням до складу її компонентів обставин часу й місця *гарна як зіронька на небі* – ‘про дуже вродливу дівчину’ [70, с. 60];

“*красива (гарна) + як (наче) + рослина з конотацією краси*”: *гарна як калина* – ‘про дуже вродливу дівчину’ [70, с. 63]; *гарна як (наче) рожса* – ‘про дуже вродливу дівчину’ [70, с. 128]; *брава як квітка* – ‘про дуже вродливу дівчину’ [70, с. 65]. Структурно-семантична модель трансформується шляхом уведення до її меж препозитивного означення - *гарна як мак городній* – ‘про дуже вродливу дівчину’ [70, с. 87];

“*красива (гарна) + як + птах з конотацією краси*”: *гарна як лебідка* – ‘про струнку, вродливу дівчину’ [70, с. 81];

“*гарна + мов + людина з конотацією краси*”: *гарна мов цариця* – ‘про дуже вродливу, гарно вбрану дівчину’ [70, с. 158];

“*гарна + як + рослина з конотацією краси*”: *гарна як ягідка* – ‘про вродливу дівчину’ [70, с. 168];

“*дівча + як + дорогоцінність*”: *дівча як золото* – ‘про щирю, правдолюбну, вірну дівчину’ [70, с. 46];

“*гарна + як + предмет з конотацією краси*”: *гарна як писанка* – ‘про гарну, вродливу дівчину’ [70, с. 115].

Поширення структурно-семантичної моделі відбувається шляхом уведення до складу її компонентів постпозитивної обставини місця .

“*як + рослина з конотацією краси*”: *як квітка* [70, с. 65].

Трансформація структурно-семантичної моделі відбувається шляхом еліптування базової моделі – (красива) *як квітка* [70, с. 65].

Структурно-семантичними трансформаціями стійких порівнянь є :

– поширення меж проverbsіального порівняння, напр., *пристав як шевська смола до чобота* – 1– ‘нахабно, невідступно переслідує кого-небудь, 2– набридає своїми вимогами, запитаннями’ [70, с. 140];

– лексична заміна компонентів народного порівняння словами вільного вжитку: *виглядає як заєць у верші*;

– еліпсис проverbsіального порівняння, напр., *як в’юн* – ‘про хитру людину’ [70, с. 34].

Аналіз досліджуваного матеріалу засвідчує відносність положення про непроникність структури базової структурно-семантичної моделі проverbsіального порівняння. Семантично трансформовані моделі завжди вписуються в ідеографічні ряди проverbsіальних порівнянь з традиційною семантикою. У мовленні вони спричинені, по-перше, заміною одного чи кількох компонентів базової структурно-семантичної моделі словами чи словосполученнями; по-друге, відхиленням від звичної кількості компонентів базової структурно-семантичної моделі.

При утворенні проverbsіальних порівнянь продуктивні механізми можуть бути репрезентовані алітерацією, асонансом, римою, повторами: *умний як утка* [70, с. 154]; *головатий як бабка голова* [70, с. 11]; *красива як свиня сива* [70, с. 132], *подібний як свиня на коня* [70, с. 133]; фразеологічною диференціацією – властивістю лексем змінювати

синтаксичні функції при збереженні лексичного значення: *вискочити як горобець з конопель* [70, с. 74]; лексико-синтаксичним зсувом – здатністю граматичних форм змінювати синтаксичне значення конститuentів: *живе як кішка з собакою* [70, с. 69] та ін.

Порівняльні фразеологічні звороти можуть об'єднуватися у синонімічні ряди. Цей процес є надзвичайно продуктивним і лише підтверджує те, що українська мова є скарбницею народного слова.

Зокрема, активне зростання передають синоніми: *росте, як із води пішов* – ‘дуже швидко росте’ [70, с. 30], *росте, як на дріжджах* – ‘дуже швидко росте’ [70, с. 50], *ростуть, як гриби після дощу* – ‘дуже швидко з'являються’ [70, с. 41] тощо. *Великий (довгий) як пирятинська верства* – ‘дуже високий’ [70, с. 21], *як чугуївська верства* – ‘дуже високий’ [70, с. 21], *як мальована верства* – ‘дуже високий і худий’ [70, с. 21], група синонімічних порівнянь увиразнює мовлення, робить його експресивним та унікальним для кожної емоції мовця.

Бездоглядність передають фразеологізми: *росте, як каченя на воді* – ‘про дитину, яка дуже швидко зростає’ [70, с. 65]. З'ясування механізму реалізації порівняльної семантики можливе з обов'язковим урахуванням ролі показників порівняльних відношень у структурі стійкого народного порівняння як об'єкта фразеології. Специфікою таких структур є семантичне зближення показника порівняння з основою порівняння, унаслідок чого вона втрачає значення предметності й позначає разом з порівняльним сполучником тільки ознаку. Таким чином адресат автоматично розуміє, до якої ознаки вживається порівняння у мовленні, не зважаючи на те, що синонімічні порівняння поєднуються із різними об'єктами, бо вони мають однакову семантику. Показник порівняння як такий функціонує виключно в поєднанні з іншими компонентами порівняння й залишається в конструкції традиційно.

Міру дії, що означає дієслово “допався”, розкривають синоніми-порівняння: *як віл (свиня) до браги (до корита, калюжі)* – ‘занадто жадібно

їсть або п'є' [70, с. 25], як *дурень до мила* – ‘занадто жадібно їсть або п'є' [70, с. 51], як *муха (циган) до меду* – ‘дуже жадібно їсть або п'є' [70, с. 97], як *кіт до сала* – ‘жадібно накинувся на що-небудь’ [70, с. 68].

Ознаку прикметника “дурний” увиразнюють провербіальні порівняння, що становлять синонімічний ряд: *наче мішком з-за вугла прибитий* – ‘дуже дурний’ [70, с. 94], *дурний як кіл у плоті* – ‘про нерозумну людину’ [70, с. 66], *дурний як сто свиней* – ‘дуже дурний’ [70, с. 132], як *турецький кінь* – ‘про нерозумну людину’ [70, с. 66] тощо.

Поширене явище у порівняннях – їх варіантність. Варіюються рівнозначні сполучникові слова *як, мов, немов, наче: наче мішком з-за вугла прибитий* [70, с. 94], а також периферія порівняння – переважно, обставини й додатки: *добре, як голому в кропиві (в терню)* [70, с. 37], *добре, як собаці на перелазі (на прив'язі)* – ‘дуже погано, скрутно’ [70, с. 141], *допався, як віл до браги (до корита)* [70, с. 25], але іноді основа порівняння теж варіюється: *гризеться (живе, ладять) як кішка з собакою* [70, с. 69] тощо. Такі варіанти мають однакову семантику, однак явище синонімії лише підтверджує те, що українська мова багата на виразність.

Однією з конструктивних ознак фразеологічної одиниці є лексико-граматична стійкість її складу, але цілеспрямована заміна одного чи кількох компонентів базової структурно-семантичної моделі провербіального порівняння функційно схожими елементами не спричиняє руйнування фразеологічного значення.

Заміна або субституція традиційних компонентів стійкого народного порівняння словами вільного використання відбувається увиразненням, посиленням традиційного значення порівняння: *змерз як голодний цуцик на дощі* – ‘дуже замерз’ [70, с. 160]; *змерз як курка на дощі* – ‘дуже перемерз’ [70, с. 79]; внесенням до семантики стійкого народного порівняння діалектного забарвлення: *п'яний як шток (штік)* – ‘дуже п'яний’ [70, с. 167]; *пере язиком як праником* – ‘про балакучу, обмінну жінку’ [70, с. 169]; *ляпас язиком як постолом* – ‘необдуманно говорить’ [70, с. 169].

Значна кількість українських порівнянь має виразне гумористичне, саркастичне, а також іронічне забарвлення. Українці щедро використовують як в усному, так і в писемному мовленні цей конденсований вид народної поезії, щоб передати власні думки у дотепний спосіб.

Ментальність українського народу вирізняється емоційно-почуттєвим характером. Спроможність володіти почуттям гумору передбачає здатність емоційно, в естетичній формі, схоплювати суперечності дійсності та швидко реагувати на них відповідними мовленнєвими формулами, особливим типом яких є стійкі народні порівняння.

Особливо важливою у створенні комічного є закладена в мовних засобах лінгвокраїнознавча інформація, адже комічне завжди має національно неповторну форму, а його своєрідність історично змінна, що яскраво відображається в мовній системі.

За значенням порівняння можна поділити на групи:

1) протиставлення за зовнішнім виглядом (вроди/потворності): *гарна як свиня в дощ* – ‘дуже брудна, неохайна’ [70, с. 132], *гарно як свині в намисті* – ‘зовсім не личить’ [70, с. 132], *гарно як свині під лопухом* – ‘зовсім не личить’ [70, с. 132];

2) протиставлення за кількісною ознакою (багато/ мало): *багацько як на лисому чуприни* – ‘зовсім немає’ [70, с. 83], *як кіт наплакав* – ‘дуже мало або й зовсім нема’ [70, с. 69];

3) протиставлення за станом здоров’я (кволий/здоровий): *виглядає як змерзла диня* – ‘про нещасну, хвору на вигляд людину’ [70, с. 45];

4) протиставлення за ознакою істинності (правди/неправди): *правда як на вербі груші* – ‘брехня’ [70, с. 121], *правда, як блоха кашляє* – ‘брехня’ [73, с. 121], *правда як рак свиснув і море зайнялося* – ‘брехня’ [73, с. 122];

5) протиставлення за ознакою динамічності (жвавий/повільний): *жвавий, як рак на греблі* – ‘про дуже повільну людину’ [70, с. 125], *бігає як собака по хаті* – ‘безладно метушиться’ [70, с. 140], *швидкий як черепаха* – ‘дуже повільний’ [70, с. 161];

б) протиставлення за ознакою важливості (потрібний/непотрібний): *потрібне як гуля на голові* – ‘зовсім непотрібно’ [70, с. 43], *потрібен, як свині кадила* – ‘зовсім непотрібно’ [70, с. 133], *потрібний як собаці другий хвіст* – ‘зовсім непотрібний’ [70, 142], *потрібний як собаці палка* – ‘зовсім непотрібний’ [70, с. 142], *потрібний як собаці п'ята нога* – ‘зовсім непотрібний’ [70, 142]; *потрібний як діра в мості* – ‘зовсім непотрібний’ [70, с. 48], *потрібний як дірка в мішку* – ‘зовсім непотрібний’ [70, с. 48];

7) позначення дії чи стану: *розходився як холодний самовар* – ‘безпричинно розсердився’ [70, с. 131], *вскочив як сліпе теля в яму* – ‘потрапив у небезпечне положення’ [70, с. 150];

8) позначення почуттів: *везе як утопленику* – ‘не щастить’ [70, с. 154], *скупає, як собака за києм* – ‘зовсім не скупає’ [70, с. 142], *веселий як цуцик на прив'язі* – ‘дуже сумний’ [70, с. 160], *кохаю як цибулю після чаю* – ‘зовсім не люблю’ [70, с. 158].

Іронія виникає внаслідок алогічності семантико-синтаксичних відношень між компонентами, тобто зіставлення буквального значення, яке несе в собі опорне слово (позитивема), і не буквального, що зосереджене у порівняльному компоненті (негативема).

Отже, у структурі синтаксичного порівняння виразно втілюється прагнення мови до чіткого і повного вираження думки. Тут кожен член служить для забезпечення швидкого і правильного розуміння смислу висловлювання, тобто для вираження реально зіставлявальних відношень між двома предметами. Особливості мовної будови провербіальних порівнянь спрямовані на виникнення компаративної конструкції. Для цього потрібен образ, який би з'явився на базі побаченого суб'єкта порівняння або уявного. Словесний же опис може відбутися тільки за умови наявності ознаки порівняння, навіть когнітивно процес зіставлення понять потребує основи, на якій би він міг здійснитися.

2.2. Тематичні групи прислів'їв порівнянь української мови

Тематичне поле “Людина” обрано нами як центральний об'єкт дослідження зважаючи на те, що фразеологія української мови має чітко виражений антропоморфний характер. Ідеографічний опис стійких народних порівнянь антропоморфічного характеру дозволяє дослідити такі системні явища, як тематичне поле “Людина”, ідеографічні групи якісної характеристики антропоніма, зовнішнього вигляду, емоційного та психологічного стану тощо. Ураховуючи семантичні, граматичні та функційні властивості порівнянь, ми можемо стверджувати, що дослідження структурно-семантичних трансформацій прислів'їв порівнянь можна проводити методом ідеографічної класифікації, тобто виділенням груп стійких народних порівнянь з погляду означуваних ними понять: структурно-семантична модель – синонімічний ряд – ідеографічний ряд – ідеографічна група – тематичне поле. Видається доречним проводити дослідження структурно-семантичних трансформацій стійких народних порівнянь антропоморфічного характеру у межах найменшої одиниці класифікації – структурно-семантичної моделі, яка слугує основою прислів'їв порівнянь, що схематично відображає відносну стабільність його форми і семантики.

Зведення стійких народних порівнянь в ідеографічні групи, ідеографічні ряди, синонімічні ряди свідчить про їх нерівномірність: одні складаються з великої кількості стійких порівнянь і мають високий рівень модельованості, інші значно менші в кількісному відношенні, треті представлені поодинокими прикладами. Об'єктивний аналіз вимагає від дослідника фіксації кожного стійкого народного порівняння антропоморфічного характеру, що має певні семантичні ознаки та ідентичну граматичну характеристику.

Стереотипні образи-характеристики індивідуально-узагальнених властивостей людини у прислів'їв порівняннях антропоморфного

характеру присвячені осмисленню засобів формування цілісного значення індивідуально-узагальнених властивостей людини.

Але крім тематичного поля “Людини” провербіальні порівняння також дають яскраву характеристику погодним явищам, часовому проміжку. Про сильний дощ у народі говорять на основі схожості сильного потоку води, що *як з відра лє* [70, с. 23], *наче небо прорвало* – ‘про дуже сильний дощ’ [70, с. 100]. *Темно як глупої ночі* – темно, нічого не видно [70, с. 101], *ніч як море* – ‘про довгу, безкінечну ніч’ [70, с. 101], *днина як готові гроші* – ‘про погідний, гарний, сприятливий день’ [70, с. 48], *днина як злото* – ‘про погідний, гарний, сприятливий для роботи день’ [70, с. 48]. Історично склалося, що для українців тема голоду є дуже болісною на національному рівні, тому й бачимо таке порівняння: *тягнеться як голодна зима* – ‘про справу або подію, яка здається безкінечною’ [70, с. 59], таке порівняння є потужним за емоційним забарвленням. Але ці тематичні групи є не дуже широкими, тому в роботі в окремі розділи не винесені.

Відбір предметів і явищ – образів, які вживаються як образні конкретизатори на позначення певних явищ, рис характеру, допомагає розкрити сторінки історії розвитку народу, його світовідчуття. Конкретні прояви часто сягають корінням далекого минулого, відображаючи універсальність деяких психічних механізмів створення образності.

2.2.1. Одиниці на позначення якісної характеристики людини

Детальний текстологічний аналіз образних стійких народних порівнянь на позначення стереотипних образів-характеристик людей вказує на здатність формувати суспільну думку нації, адже усі стійкі порівняння й у наш час характеризують якості сталі до їх мовного вираження.

Еталонні риси людини здебільшого виявляються в порівнянні тваринного світу з характерною рисою людини. Такі зооніми з давніх часів були виявом найкращих рис чоловіка: *моцний як кінь* – ‘про здорового,

роботящого чоловіка' [70, с. 67], *дужий як бугай* – 'про міцного, сильного чоловіка' [70, с. 19], *дужий як ведмідь* – 'про дуже сильну людину' [70, с. 20], *здоровий як віл* – 'про дуже сильну людину' [70, с. 25]. Також не залишались осторонь проverbs'яльних порівнянь й образи, що стали відображенням епохи, наприклад, часів Козаччини: *готов як козак до війни* – 'завжди готовий' [70, с. 72], *мудрий як лях по шкоді* – 'живе заднім умом' [70, с. 86]

Еталонні риси жінки теж не оминуло стійке народне слово: *баба як гармата* – 'про сильну, здорову жінку' [70, с. 10], *роботяща як бджілка* – 'про працювиту дівчину' [70, с.14], *вертка як ящірка* – 'про жваву, моторну дівчину' [70, с. 171].

Проте набагато більший пласт становлять все ж таки порівняння, які висвітлюють негативні риси характеру людини. Народна свідомість з давніх часів випрацювала систему образів та порівнянь на позначення таких абстрактних понять, як злість, дурість, лінь, страх, сором, пихатість. Говорячи про ці категорії у формі стійкого порівняння, адресат у м'якій та етичній формі вказує на них, але не говорить про це прямо, одночасно адресант розуміє, що саме викриває проverbs'яльне порівняння. *Сміливий як святий Петро* – 'про боягузливу людину' [70, с. 115], *гордий як гусак* – 'про пихату людину' [70, с. 43], *жвавий як ведмідь за мухами* – 'вайлуватий, незграбний' [70, с. 20], *лютий як гадина* – 'про злу людину' [70, с.34], *соромливий як дівчина* – 'про занадто соромливого хлопця' [70, с.46]; *безглузда як синиця* – 'про нерозумну, нетямущу жінку' [70, с. 135].

Однією з основних властивостей фразеологічних одиниць є їх здатність оцінювати. Оцінка надає порівнянню властивостей фразеологічної одиниці, бо стійкі народні порівняння завжди є засобом образного відображення індивідуальної ознаки й вираження емоційно-оцінного ставлення антропоніма до дійсності. Порівняння антропоморфного характеру не може бути нейтральним за семантикою, бо це суперечить його природі. Експресивність, здатність оцінювати для стійких народних порівнянь є

самодостатньою семантичною властивістю, без якої вони не можуть існувати.

2.2.2. Одиниці на позначення зовнішності людини

Образ зовнішності – це сукупність уявлень та асоціацій, що склалися історично, а тому є достатньо стійкими. Вони відображають пізнавальний, соціальний та культурний досвід народу, враховують також емоційний, прагматичний та естетичний аспекти його сприйняття та оцінки. Перше, на що ми звертаємо увагу, це на загальне враження від людини: чи гарна вона, струнка чи навпаки не досить приваблива, чи має унікальні риси зовнішності, які одразу потрапляють в поле зору оцінки. Різноманітні критерії складають портрет зовнішнього вигляду людини.

Знайоме сполучення, що видається майже штампом, починає звучати із семантико-експресивними прирощеннями, контекстно-актуально.

Про гарну дівчину майже одразу в пам'яті зринає образ квітки : *брава як квітка* – ‘про дуже вродливу дівчину’ [70, с. 65], але візьмімо інше : *гарна як мак городній* – ‘про дуже вродливу дівчину’ [70, с. 87]. Семантика обох порівнянь однакова, але вони мають різне експресивне забарвлення.

В обох випадках суб'єктом порівняння є особа, об'єктом – квітка, а ознакою – краса людини. Це трансформована компаративна структура, утворена способом заміни однієї з лексем на синонімічну.

Величезна кількість порівнянь відповідає за підкреслення особливого зовнішнього вигляду людини. Народне слово не жадібно на компліменти й виражається у надзвичайно експресивно багатих порівняннях: *гарна мов цариця* – ‘про дуже вродливу, гарно вбрану дівчину’ [70, с. 158], *красується наче квітка на болоті* – ‘про вродливу дівчину, що живе у невідповідному оточенні’ [70, с. 65], *як киця з бантиком* – ‘про милу, симпатичну дівчину’ [70, с. 66], *як лялечка* – ‘про гарно вбрану дівчину’ [70, с. 86], *як кров з молоком* – ‘про румяну здорову людину’ [70, с.77].

На підкреслення ж негативних зовнішніх рис людини народна уява максимально направляє такі засоби увиразнення, аби у стійких порівняннях відобразити усю яскравість цього явища та сконцентрувати увагу слухача тільки на ньому: *сивий як циганський король* – ‘про дуже сиву людину’ [70, с. 76], *гарний як комір навиворіт* – ‘некрасивий’ [70, с. 74], *гладкий як би королева облизала* – ‘про чепурного з претензією одягненого парубка’ [70, с. 75] *чепурненька як мазничка* – ‘про брудну, нечепурну жінку’ [70, с. 87], *сліпий як мазур по полудні* – ‘про підсліпувату людину’ [70, с. 87], *довгий як оборотина* – ‘про високу, худу людину’ [70, с. 103].

Особливої уваги заслуговують стійкі народні порівняння, які вказують на особливості характеристики окремих частин тіла. Зосередимо увагу на семантичному колі порівнянь, в основі яких лежить лексема “ноги”: *ноги як у курячого злодія* – ‘про людину з великими ногами’ [70, с. 102], *ноги як кадовбята* – ‘про людину з товстими опухлими ногами’ [70, с. 102], *ноги як тринджоли* – ‘про кривоногу людину’ [70, с. 102]. В основі цих порівнянь лежать унікальні народні засади світобачення, побутові предмети, фольклорні традиції, що й надає їм суто українського народного звучання.

Голова як коліно – ‘про абсолютно лису людину’ [70, с. 38], *голова як гарбуз* – ‘про головату людину’ [70, с. 38], – в обох випадках порівнюється одна й та ж частина тіла – голова.

Проте ключ до розуміння, яка саме характеристика порівнюється, криється в тому, з чим вона ототожнюється й у свідомості слухача вона зринає автоматично завдяки традиції, що криється у кожному з проverbsьких порівнянь.

Ніс у порівняннях є круглим, великим: *ніс як бульба (сокира, як за сім гривень сокира, кушка* [70, с. 101]; гачкуватим – *ніс як кочерга* [70, с. 101]; опуклим – *ніс як кушка* [70, с. 101]. Характеристика носа є іронічною, над його формою і розміром найбільше насміхається народ.

Очі переважно асоціюються із цибулею, жабою – *вилупив очі як цибулі* [70, с.104]. Про лупату людину говорять: *вирячкуватий як жаба* [70, с. 53].

Звертають увагу на погляд. Тупий, здивований – *вип'яв очі неначе баньки* [73, с. 105], *вилупив (витріщив) очі як жаба (баран на нові ворота, сова, індик, цибулі, чорт на фігуру, коза на різника)*[70, с. 104]; пронизливий – *гляне мов окропом обпікає* [70, с. 105]; сердитий – *глянув мов жару сипнув* [70, с. 54]; грізний – *подивився як би батька убив* [70, с. 13]; підозрілий – *глипа як аллах на п'яницю* [70, с. 9]; злодійкуватий – *водить очима наче злодій по ярмарку* [70, с. 104]; безпорадний, розгублений – *водить очима як блудна вівця* [70, с. 104]; переляканий – *дивиться як босий на гадюку* [70, с. 18], про людину, яка має переляканий вигляд – *виглядає як заєць у ступі (верші)* [70, с. 57].

Світле, сиве волосся описують, використовуючи порівняння: *білий як сніг* [70, с. 140] (*лунь* [70, с. 86], *іній* [70, с. 62], *сметана* [70, с. 139], *пух* [70, с. 124]), *побілів як молоко* [70, с. 101]; чорне волосся – *чорний як галка* [70, с. 35] (*крук* [70, с. 78], *циган* [70, с. 160]). З іронією про руду дівчину говорили: *чорнобрива як риже теля* [70, с. 150]. Колір волосся людей зіставляли із забарвленням пташиного пір'я, шерсті тварин, явищами природи, продуктами харчування.

Хвилясте волосся людини порівнюють із зовнішнім виглядом барана: *кучерявий як баран* [70, с. 12]. Влучно висловлюються про негарну зачіску: *у голові як чорт копійку шукав* [70, с. 38], *як у дурного на хаті* [70, с. 52], *розпатлана як овечка* [70, с. 103].

У народі про худощю, тонкощю людину говорили: *шия як на мотузочці* [70, с. 166].

Проверб'яльні порівняння характеризують зуби як здорові, великі, гострі, білі: *зуби як у коня (теслиці) – про людину із великими (гострими) зубами* [70, с. 61], *зуби здорові як часник – про людину із здоровими зубами с.* [70, с. 61]. Білизна зубів у народних порівняннях відображена зіставленням із овочами, молоком: *зуби білі як ріпа (молоко) – про людину із здоровими зубами* [70, с. 61].

Порівняння із міфологічними особами і героями засвідчені переважно з негативною характеристикою. Проаналізувавши цю групу об'єктів порівнянь, можна виділити найчастіше вживані лексеми: *відьма, чорт* та *дідько*.

Звичайно, український народ хоче бачити ідеал людини – і фізичний, і духовний. Тому й так ніжно опоетизовує дівочу вроду, струнку поставу, ясні очі, рум'яні щічки, білу шкіру, чорні коси, юнацьку силу, здоров'я, міцний дух.

Більшість порівнянь, в яких описано зовнішній вигляд, відображають певну опозицію: гарний/негарний; охайний/неохайний; схожий/несхожий, високий/низький; повний/худий та ін. При цьому український народ виявляє велику спостережливість, обираючи об'єкт для зіставлення у навколишньому рослинному і тваринному світі, особливо серед свійських тварин, предметів побуту, знарядь праці.

2.2.3. Одиниці, що передають особливості мовлення

Відбір предметів і явищ – образів, які вживаються як образні конкретизатори на позначення певних явищ, рис характеру, допомагає розкрити сторінки історії розвитку народу, його світовідчуття. Конкретні прояви часто сягають корінням далекого минулого, відображаючи універсальність деяких психічних механізмів створення образності.

Образно-стереотипні уявлення про особистість спрямовані на пізнання невидимого, прихованого внутрішнього світу людини через світ зовнішній – манеру мовлення, в першу чергу.

Ми чуємо спочатку те, як говорить людина, а потім вже те, що саме вона вкладає в ці слова. Тому так багато порівнянь, пов'язаних із манерою мовлення

– голосно чи тихо: *гуде як в бочці* – ‘говорить глухо, малозрозуміло’ [70, с. 18], *кричить наче ведмідь реве* – ‘дуже голосно кричить’ [70, с. 20],

кричить як ворона над курчам – ‘дуже голосно кричить’ [70, с. 31], *бубонить як старий дяк* – ‘незрозуміло, тихо говорить’ [70, с. 53];

– швидко чи повільно: *торохтить як віз з горшками* – ‘швидко і беззмістовно говорить’ [70, с. 24], *говорить як гній везе* – ‘довго, нудно, набридливо говорить’ [70, с. 36];

– з якою емоцією сказані слова: *скрипить як немазаний віз* – ‘невдоволено говорить’ [70, с. 24], *кричить як не своїм гласом* – ‘дуже голосно, несамовито галасує’ [70, с. 36], *голосний як грім* – ‘про дуже сильний, проникливий голос’ [70, с. 42].

Саме переносно-образне значення і є суттю проввербіального порівняння як фразеологічної одиниці. Переважна більшість стійких народних порівнянь, виявляючи поняттєву реалізацію, служить для позначення одного денотата, виконує оцінно-характеризувальну, експресивно-образну, узагальнювальну функції, тому значення їх є єдиним і цілісним, а отже – фразеологічним.

2.2.4. Одиниці, що вказують на особливості пересування у просторі

Одна з найважливіших характеристик проввербіальних порівнянь є образність, яку пов'язуємо: із специфічною віднесеністю й зумовленою цим позитивною спрямованістю; трансформацією вихідних базових структурно-семантичних моделей стійких народних порівнянь, що призводить до виникнення їхніх структурно-семантичних різновидів; частотою вживання; контекстом, що актуалізує фразеологічну семантику.

Порівняння, які вказують на особливість пересування у просторі людини повністю підтверджують основні характеристики, які вказують на їх проввербіальність та народне джерело. *Лізе як жаба по болоті* – ‘помалу, ліниво рухається’ [70, с. 53], *жене як буря вітри* – ‘дуже швидко біжить, їде’ [70, с. 20], *крутиться як віця* – ‘безладно метушиться’ [70, с. 23], – образна природа стійких народних порівнянь антропоморфного характеру може

розглядатися як сигнально-інформаційна, оскільки їх вплив на формування поглядів людей, суспільної думки важко переоцінити.

Порівняння дії з іншим явищем, предметом, яка набуває додаткової оцінки, експресивності: *йти як возом їхати* – ‘шумно ступати’ [70, с. 24], *жене як гайдзибан* – ‘швидко рухається’ [70, с. 34], *крутиться як джміль на гарячому* – ‘метушиться у безвиході’ [70, с. 44], *бігає як засватана* – ‘безладно метушиться’ [70, с. 58], *біжить як на пожежу* – ‘поспішає, дуже швидко біжить’ [70, с. 119].

Образами-еталонами швидкого бігу чи навпаки – повільного руху виступають тварини, комахи, яким притаманна ця риса: *навіжена як оса* – ‘безладно метається’ [70, с. 107], *дибає як муха в сметані* – ‘ледве пересувається’ [70, с. 97], *швидкий як черепаха* – ‘дуже повільний’ [70, с. 161]. Це може бути і професійна риса певного роду заняття, наприклад: *біжить як швець з чобітьми на торг* – ‘дуже поспішає’ [70, с. 165], але інше порівняння з характеристикою цієї професії має вже антонімічне значення: *мне як швець шкуру* – ‘про людину, яка дуже повільно робить яку-небудь роботу’ [70, с. 165].

Тож, вмотивованість вибору образа-еталона, який лягає в основу образно-мотивованої структури фразеологічного порівняння зумовлюється тим, яка з ознак у ньому актуалізується.

2.2.5. Одиниці на позначення розумових здібностей

У багатьох пареміях, які відбивають національне світобачення, відображені народні уявлення про невігластво, дурість, що використовуються на позначення розумово обмеженої, тупої, некмітливої людини: *значущий як циган до пасіки* – ‘зовсім не тямить’ [70, с. 154].

Семантика дурної людини традиційно закріплюється за селянськими іменами (Омелько, Дунька, Стецько): *дурний як Омелько* – ‘дуже дурний’ [70, с. 106], *як Дунька з бомбоскладу* – ‘про придуркувату, неохайну людину’

[70, с. 50], *дурний як Стецько* – ‘дуже дурний’ [70, с. 147]. Структурно-семантична модель “дурний + як + онім” включає фраземи, в яких порівняння мотивується опозицією “соціально низький або соціально високий”: *як з дурки збіг* – ‘про дурнувату людину’ [70, с. 51].

Оцінка розумових здібностей людини через призму відношень тварина – людина реалізується двома шляхами: тварини за своєю природою не можуть мислити, людина ототожнює їх із самою собою, наділяючи їх розумовими здібностями для того, щоб підкреслити свій високий інтелектуальний рівень; або людина, розуміючи свою інтелектуальну перевагу над тваринним світом, вдається до порівняння себе з ним, транскодуючи свій недостатний інтелектуальний розвиток. В українській фразеології об’єктами порівнянь можуть бути кіт, баран, бик, теля, віслюк, коза, корова, вівця та похідні від них: *дурний як осел* – ‘про нерозумну, нетямущу людину’ [70, с. 107], *дурний як кіт* – про нерозумну людину [70, с. 68], *дурний як турецький кінь* [70, с. 66] *розумний як теля* (*як Беркове теля*) – ‘нетямущий, нерозумний’ [70, с. 31], *розумний як баран підрізаний* [70, с. 12], *розумний як віслюк* [70, с. 26].

У порівнянні *дурний як турецький кінь* вживання етноніму підкреслює негативне ставлення українців до турків, як до історично ворогуючої сторони. Деякі українські фраземи мають гендерну маркованість та вживаються на позначення нерозумної жінки: *дурна як вівця* [70, с. 23], *як дурна вівця* [70, с. 23], *дурна як овечка* [70, с. 102].

В українській мові об’єктами порівнянь розумових якостей можуть бути також представники пташиного світу, які позначають людину дурну, тупу, нерозумну. Людина порівнюється із такими свійськими птахами, як качка, курка, індик: *умний як вутка* [70, с. 33], *розумний як качка* [70, с. 65], *дурний як курка* [70, с. 79], *грамотний як попів індик* – ‘про людину неосвічену, неграмотну, але з претензіями на освіченість’ [70, с. 62].

Щодо вживання назв птахів, які не належать до свійських, у порівняннях нами зафіксовано тільки кілька фразем: *дурний як ворона*

[70, с. 31] – ‘про дурну людину’; *дурний як ворона, а хитрий як чорт*
 [70, с. 31] – ‘про не дуже розумну, але хитру людину’; *безглузда як синиця*
 [70, с. 135] – ‘про нерозумну, нетямущу жінку’.

Провербіальні порівня, в основі яких лежить схожість із елементами взуття, також широко представлені в категорії на позначення розуму людини: *дурний як дірявий чобіт* або *дурний як миколаївський чобіт* – дуже дурний [70, с. 162], *дурний як підошва* [70, с. 116], *тупий як личак* [70, с. 84], *тупий як валянок* або *тупий як сибірський валянок* [70, с. 20].

Не так часто, але зустрічаємо порівняння розуму людини з їжею: *дурний як сало* [70, с. 130], *дурний як фасоля* [70, с. 155]. Порівняння подібного типу мотивуються, вірогідно, опозицією “процес поглинання їжі або травлення та мислення”, та невключенням їжі у розумові процеси. Мотивацією фраземи *дурний як сало без хліба* [70, с. 130] виступає неможливість наїстися без хліба таким продуктом, як сало.

Не менш розповсюдженою виявилася “дерев’яна” метафора, за допомогою якої вербалізуються негативні інтелектуальні здібності людини. Завдяки такому порівнянню інтелектуальні здібності людини принижуються до рівня рослинного світу, який не має мозкової діяльності, та ототожнюються з деревами: *тупий як липовий дровіть* – ‘про тупу, нерозумну людину’ [70, с. 50], *дурний як поліно* – ‘тупий, розумово обмежений’ [70, с. 119], *дурний як десять бочок дьогтю* – ‘дуже дурний’ [70, с. 18]. Мотиваційною базою цих порівнянь виступає асоціативний зв’язок: “дерев’яний предмет → твердий, нечутливий → не може мислити → дурний/тупий”.

2.2.6. Одиниці на позначення емоцій, почуттів

Емоційна картина світу – це оціночна діяльність свідомості при ментальному освоєнні фрагментів світу. Осмислення світу завжди супроводжується класифікаційно-кваліфікаційними ментальними вчинками

людини. Компоненти емоційної картини світу – це емоційні уявлення, поняття, концепти. Емоційна картина світу – це складне структурно-сміслові утворення, яке проектується у нашій мовній свідомості і фрагменти якого, як правило, вербалізовані.

Емоції радості наповнені різноманітними тонами й мають свою градацію. Радіти – означає мати добрий, веселий настрій, відчувати задоволення, велике задоволення, насолоду, втіху, бути бадьорим, привітним, енергійним. Як і при виявленні багатьох інших “сильних” емоцій, радість відчуває передусім душа: *як по душі маслом* – ‘сказав що-небудь приємне’ [70, с. 52], *як серпом по душі* – ‘боляче вразило що-небудь’ [70, с. 135], *лежить як камінь на душі* – ‘постійно турбує, обтяжує сумління’ [70, с. 52] та інші. Зокрема душа є і самостійним діячем, і вмістилищем, й інструментом дії, тобто поєднує зовнішній та внутрішній вияви емоції.

Вага серця є показником спокою, радості або ж, навпаки, тривоги, хвилювання, негативних емоцій: *крає серце як на тарелі* – ‘завдає болю, мучить’, *крає як ножем по серцю* – ‘завдає болю вчинками чи словами’ [70, с. 135]

Радісна людина – це щаслива людина, а щастя для неї – це щось найвище, напр.: *ходить як по дев'ятому небові* – ‘вдоволений, щасливий’ [70, с. 100] також відображає прагнення висоти. Не тільки небо асоціюється з найвищою мірою емоції щастя, а й порівняння, що мають згадку про божий вияв у житті людини: *живе як у бога за дверима (кроснами, надром, пазухою, плечима)* – ‘безтурботно, щасливо живе’ [70, с. 16].

Щасливу закохану пару часто порівнюють із парними предметами, які один без одного не будуть мати ніякого сенсу: *як нитка й голка* – ‘нерозлучні’ [70, с. 101]. Або порівняння з парою голубів – споконвічний символ любові та відданості у коханні: *живуть (любляться) як голубів пара* – ‘у повній злагоді, дружно живуть’ [70, с. 39].

Провербіальні порівняння називають емоції та почуття людини: *зачервонів як буряк* – ‘засоромився’ [70, с. 20], *ходить наче гріх без душі* –

‘про засмучену людину’ [70, с. 42], *надувся як гречаний тиріг* – ‘образився, розгнівався’ [70, с. 115]. Вони описують різні прояви емоцій та почуттів людини (оціночна лексика, слова, що описують особливості поведінки в певному емоційному стані): *як возом зачепили* – ‘про сердиту, роздратовану людину’ [70, с. 24], *мов у воду опущений* – ‘дуже сумний, розгублений’ [70, с. 30]. Про несподівану вдачу народ говорить *впало як сліпій курці зерно* [70, с. 79], а нещасливу та пригнічену людину каже *як мокра курка* [70, с. 79], адже у свідомості народ, потрапивши під воду, цей птах має завжди дуже жалюгідний вигляд.

Емотивне забарвлення порівнянь пояснюється тим, що емоції даної мовної спільноти соціологізовані та психологізовані, тобто узагальнені видовим національним досвідом народу: *шкварчить як вишкварок на сковорідці* – ‘нервує, сердиться’ [70, с. 23], *опустив вуха як лопух на дощ* – ‘похнюпився, засумував, розгубився’ [70, с. 33].

Тому вони являють собою не лише форму оцінювання середовища існування тієї чи тієї мови, а й складають значний фрагмент цього середовища та картини світу загалом.

2.2.7. Одиниці на позначення манери поведінки

Установлено, що серед обстежених стійких порівнянь на позначення поведінки людини більшість має негативне оцінне значення. Це лише підтверджує те, що до порівнянь частіше звертаються для оцінки ненормальної для суспільства поведінки, ніж для схвалення позитивного: *викручується як здобний бублик* – ‘надмірно хизується’ [70, с. 19], *чудний як втрое бублик* – ‘дуже смішний, химерний’ [70, с.19], *видав війну як пес вовкові, а кіт мишам* – ‘про людину, яка постійно свариться, конфліктує’ [70, с. 24], *як вчора родився* – ‘про наївну, нетямущу людину’ [70, с. 34], *дметься як жаба на лопуху* – ‘безпідставно поводиться пихато’ [70, с. 53], *розібрав си як кіт на решеті* – ‘поводиться

нахабно' [70, с. 69], *крутиться як жирне порося* – 'неспокійно поводитьсь' [70, с. 120]. У таких порівняннях часто за основу взято образ, що за традицією зринає в пам'яті народу, як той, що має негативну асоціацію: жаба, порося, вуж, гадюка, чорт та інші.

Паремії – це джерело народної моралі, формування звичаєво-юридичного мислення серед людей, розуміння функцій законів і наслідки за їх порушення або недотримання. Можемо говорити про те, що наші предки чітко розуміли та витлумачили поняття справедливості, етики, моралі, демократичності.

Зафіксовано дві порівняльні структури, де опорним словам є ознака непосидючої людини: *швидкий як в'юн* – про активну, жваву людину [70, с. 34], *верткий як дзига* – про жваву, метку людину [70, с. 45]. У цьому випадку завдяки добору синонімічної одиниці відбулася заміна ознаки, однак семантика порівняння лишилася константною – про активну, жваву поведінку людини.

Обидва порівняння побудовано за одним принципом: схожістю манери поведінки. У першому випадку йдеться про спостереження за швидкістю, у другому – про активність. На нашу думку, це є свідченням особливого світовідчуття й майстерності народної уяви щодо зображення найменших деталей у відтворенні характеристики людської поведінки.

Пихатість, бундючність приписують корові: *пишається (чваниться) як корова в хомуті* [70, с. 75]; кобилі: *запишався як кобила до будяка* [70, с. 70], *дере голову як попова (цісарська) кобила* [70, с. 70], *киває головою як кобила гривною* [70, с. 70], *чваниться наче тая кобила, що віз побила* [70, с. 71], жабі: *надувся як жаба (ропуха)* [70, с. 53], *надувся як жаба на купині (пеньку)* [70, с. 53] *дметься як жаба в болоті (на лопуху)* [70, с. 53], *наприндився як жаба на призьбу* [70, с. 53]; індику: *надутий (надувся) як індик* [70, с. 73], *ходить як індик переяславський* [70, с. 62]; зайцю: *величається як заць хвостом* [70, с. 57]; кулику: *надувся мов кулик на вітер* [70, с. 78]; гусакові: *гордий як гусак* [70, с. 43]; гусці: *несе голову високо як гуска* [70, с. 43]; курці:

надувся як квочка [70, с. 65]. Пихату людину порівнювали не тільки з тваринами, але й із іншими реаліями: *надувся як йорж* [70, с. 62], *(дується) надувся як лопух на огні (вогні)* [70, с. 85], *надутий як міхур* [70, с. 94], *як пишної Явдохи ковток* [70, с. 168], *сидить як турецька паша* [70, с. 111], *як міх надутий (надиманий)* [70, с. 93], *роздувся як ковальський міх* [70, с. 93], *сидить як на помості* [70, с. 120], *величний як жидівський патинок* [70, с. 110], *дметься (дується) як легке в борщі (горшку)* [70, с. 81], *неначе з неба звізди знімає* [70, с. 100], *як на вилах ходє* [70, с. 22], *надувся як тісто на опарі* [70, с. 151] (*шкіра на вогні* [70, с. 166]), *гордиться як піп у вівтарі* [70, с. 116], *завеличався як жид на родинах* [70, с. 79].

А ще про людину, яка поводить ся пихато, казали: *гнеться (шквереться, пнеться, дметься, надимається, вертиться, величається, крутиться, бодриться, бадьориться, жеться)* як *(мов) шкурат (шкураток, шкурлат) на вогні (огні, жару, жарках)* [70, с. 166], *надувся як шкурка на вогні* [70, с. 167]. Гордовита, пихата людина – як вош: *надувся як вош на мороз, надув (здув) сі як (гий) вош на морозі* [70, с. 32], а набундючена – як сова: *виглядає як сова* [70, с. 143].

Отже, ми проаналізували та систематизували ідіолектні порівняльні структури за опорним словом, суб'єктом та ознакою порівняння, з'ясували гендерну специфіку побудови порівняльних конструкцій, указали на трансформовані порівняльні структури, наголосили на наявності специфічних парцельованих компаративних конструкцій.

Двобічність паремії як будь-якого мовного знака виявляє нерозривну єдність двох площин: матеріальної та ідеальної. Її матеріальна знакова сутність утілена у звуковому чи графічному комплексі і відзначається лінійністю. Ідеальний бік паремії – це її зміст як інформація, закріплена за матеріальним носієм. Цій площині паремії притаманна соціальність: лише за умови конвенційності знака його реалізація викликає в певному колективі мовців, що послуговуються спільною знаковою системою, однакові уявлення, тобто план вираження соціально пов'язаний із планом змісту. Саме

урахування принципу асиметричного дуалізму мовного знака дає змогу визнати домінуючу роль семантики для аналізу паремій.

Парадигматичні відношення паремій-знаків досить широко представлені в царині синонімії, пор.: *голий як кістка* – ‘про зовсім бідну людину’ [70, с. 67], *багатий як циган на блохи* – ‘про бідну людину’ [70, с. 158].

Саме системні зв’язки створюють основу для ідентифікації певної паремії в конкретному комунікативному акті, її відмежування від інших знаків, з одного боку, як синтагматичних, а з іншого – як парадигматичних “сусідів”.

Як складники простого речення паремії можуть мати при собі означення, супровідні слова та словосполуки, що підкреслюють їхню загальновідомість: *вибирається як багатий за книшками на той світ* – ‘дуже повільно збирається’ [70, с. 11]. Паремійні знаки переважно є символами, довільними заміниками змісту, який вони закріплюють за відповідною формою, проте ця довільність не поширена на мотиваційний міжзнаковий зв’язок у межах мовної системи.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставленої мети та завдань праці можемо зробити такі висновки. Мова як когнітивно-семіотичний феномен – система знаків, що слугують провідними засобами кодування і транслявання інформації. Матеріальне втілення знаків репрезентує ментальні структури, осягнення яких дає змогу зрозуміти сутність мисленневих і мовленневих процесів. Збагнути онтологію мови можна лише на ґрунті знакової теорії, адже лінгвосеміотика забезпечує пояснення найсуттєвіших ознак мовних одиниць як у формальному, так і в змістово-функційному аспектах.

Комплексний аналіз проverbsіальних порівнянь як різновиду паремій втілюється у обґрунтуванні теоретичних засад розуміння феномену паремійного фонду. Паремії – це одиниці фразеологічного рівня мови, для яких притаманні такі ознаки, як відтворюваність, стійкість, експресивність, повчальність.

Порівняння посідають помітне місце у невичерпній скарбниці фразеологізмів української мови. Вони є одним із яскравих образних засобів, що відображають національну самобутність, своєрідність культури, традиції народу, специфіку його образного мислення. Провербіальні порівняння – це сталі фразеологічні сполучення, у яких на основі спільних ознак зіставляються люди, явища, речі, предмети з метою створення більш яскравих уявлень або ж викликати відповідне емоційне реагування. Завжди влучні і, як правило, образні, вони свідчать про глибоку спостережливість народу.

Проverbsіальні порівняння мають специфічну структуру (суб'єкт порівняння (те, що порівнюється), об'єкт (образ) порівняння (те, із чим порівнюється, основа порівняння); формально маркуються фразотворчим компонентом *як*, рідше *мов*, *наче*, *ніби*; характеризуються властивими їм порівняльними взаємовідношеннями, що визначають цілісне компаративно-образне значення і мають яскраве національне забарвлення.

У структурі синтаксичного порівняння виразно втілюється прагнення мови до чіткого і повного вираження думки. Тут кожен член служить для забезпечення швидкого і правильного розуміння смислу висловлювання, тобто для вираження реально зіставлявальних відношень між двома предметами. Особливості мовної будови провербіальних порівнянь спрямовані на виникнення компаративної конструкції. Для цього потрібен образ, який би з'явився на базі побаченого суб'єкта порівняння або уявного. Словесний же опис може відбутися тільки за умови наявності ознаки порівняння, навіть когнітивно процес зіставлення понять потребує основи, на якій би він міг здійснитися.

У праці було виділено сім тематичних груп провербіальних порівнянь на позначення якісної характеристики людини, її зовнішності, особливостей її мовлення та пересування у просторі, розумових здібностей, емоцій, почуттів та манери поведінки.

Одиниці на позначення якісної характеристики експресивні, здатні оцінювати. Для стійких народних порівнянь оцінка є самодостатньою семантичною властивістю, без якої вони не можуть існувати. Провербіальне порівняння антропоморфного характеру не може бути нейтральним за семантикою, бо це суперечить його природі: *лютий як гадина, соромливий як дівчина, сміливий як святий Петро, жвавий як ведмідь за мухами.*

Наступною було виділено тематичну групу порівнянь на позначення зовнішності людини. Образ зовнішності – це сукупність уявлень та асоціацій, що склалися історично, а тому є достатньо стійкими. Вони відображають пізнавальний, соціальний та культурний досвід народу, враховують також емоційний, прагматичний та естетичний аспекти його сприйняття та оцінки: *брава як квітка, як кров з молоком, сивий як циганський король, довгий як оборотина.* Перше, на що ми звертаємо увагу, це на загальне враження від людини: чи гарна вона, струнка чи навпаки не досить приваблива, чи має унікальні риси зовнішності, які одразу потрапляють в поле зору оцінки. Різноманітні критерії складають портрет зовнішнього вигляду людини.

Третьою групою у роботі представлено одиниці, що передають особливості мовлення: *говорить як гній везе, голосний як грім, скрипить як немазаний віз*. Образно-стереотипні уявлення про особистість спрямовані на пізнання невидимого, прихованого внутрішнього світу людини через світ зовнішній – манеру мовлення, в першу чергу. Тому ця група є дуже об'ємною і відображає найменші деталі особливості мови людини. У таких порівняннях часто за основу взято образ, що за традицією зринає в пам'яті народу, як той, що має негативну асоціацію: жаба, поросля, вуж, гадюка, чорт та інші.

Одиниці, що вказують на особливості пересування у просторі людини повністю підтверджують основні характеристики, які вказують на їх проverbsальність та народне джерело. Образами-еталонами швидкого бігу чи навпаки – повільного руху виступають тварини, комахи, яким притаманна ця риса, часто порівнюється особливість пересування з природними явищами: *жене як буря вітри, крутиться як вівця, бігає як засватана, швидкий як черепаха*.

П'ятою тематичною групою у роботі стали одиниці на позначення розумових здібностей. У багатьох пареміях, які відбивають національне світобачення, відображені народні уявлення про невігластво, дурість, що використовуються на позначення розумово обмеженої, тупої, некмітливої людини. Оцінка розумових здібностей людини через призму відношень “тварина – людина” реалізується двома шляхами: тварини за своєю природою не можуть мислити, людина ототожнює їх із самою собою, наділяючи їх розумовими здібностями для того, щоб підкреслити свій високий інтелектуальний рівень; або людина, розуміючи свою інтелектуальну перевагу над тваринним світом, вдається до порівняння себе з ним, транскодуючи свій недостатний інтелектуальний розвиток: *, дурний як кіт, розумний як теля, розумний як віслук, дурний як ворона*.

Порівняння на позначення емоцій, почуттів були виділені в шосту групу: *лежить як камінь на душі, як по душі маслом, живе як у бога за дверима, ходить наче гріх без душі*. Осмислення світу завжди

супроводжується класифікаційно-кваліфікаційними ментальними вчинками людини. Компоненти емоційної картини світу – це емоційні уявлення, поняття, концепти. Емоційна картина світу – це складне структурно-смісловне утворення, яке проектується у нашій мовній свідомості і фрагменти якого, як правило, вербалізовані. Провербіальні порівняння називають емоції та почуття людини, дають їм додаткову характеристику.

Сьомою групою, яка була проаналізована в роботі, стали одиниці на позначення манери поведінки людини: *дметься як жаба на лопуху, швидкий як в'юн, ходить як індик переяславський*. Установлено, що серед обстежених стійких порівнянь на позначення поведінки людини більшість має негативне оцінне значення. Це лише підтверджує те, що до порівнянь частіше звертаються для оцінки ненормальної для суспільства поведінки, ніж для схвалення позитивного.

Як складники простого речення паремії можуть мати при собі означення, супровідні слова та словосполуки, що підкреслюють їхню загальновідомість: *вибирається як багатий за книшами на той світ, ростуть, як гриби після дощу, змерз як голодний цуцик на дощі*.

Паремія – особливий тип висловлення: висловлення загалом ще може допускати можливість невизнання вченими його знакового статусу, то прислів'я, з огляду на свою обов'язкову відтворюваність у фіксованій формі, неодмінно претендує на статус мовного знака. На нашу думку, саме стійкість і відтворюваність найбільш переконливо підтверджують знаковий характер цих мовних утворень.

З одного боку, паремії можуть бути мотивовані семантикою слів-компонентів, тобто мати пряму мотивацію. З іншого боку, паремійне висловлення – це комбінація наявних у мові знаків, мотивованих і довільних, які, утворюючи речення, набувають здатності отримувати новий зміст. У такому разі прислів'ям притаманна образна, модусна, змішана мотивація або псевдомотивація.

Паремія як знак фіксує у відносно стійкій формі специфіку емічної реальності, зберігає його колективний рефлексивний досвід, стереотипи етносвідомості й архетипи колективного позасвідомого.

Отже, багатий паремійний фонд, виконуючи трансляційну функцію, передає інформацію про специфіку етнічної ментальності, тим самим сприяючи збереженню мови як синергетичної системи. Поряд із цим специфіку інформативності паремій визначає і процес їхнього створення, що полягає в переведенні семантики зовнішньої форми в глибинний зміст її тлумачення, оскільки на підставі значення елементів постає новий смисл, більший за обсягом.

Паремійним знакам притаманний високий ступінь узагальненості. Паремія поза контекстом репрезентує не конкретну ситуацію (конкретний референт), а її модель (узагальнення конкретних референтів), виокремлюючи типові риси як стабільний набір ознак, які можуть бути реалізовані в необмеженій кількості реальних життєвих ситуацій. У багатьох випадках паремійний знак може бути віддалений від ситуації використання, але при цьому зберігає свою семантику.

Мотивованість паремійних знаків також детермінована взаємозв'язками систем мови й культури, адже порівняння – специфічні мовні знаки, витворені представниками української етноспільноти відповідно до особливостей своєї культури. Здобутки сучасних напрямів лінгвістики дають підстави для нового осягнення й розуміння знакової природи паремії.

Проте, незважаючи на значні результати у цьому напрямку, говорити про всебічне вивчення так званих паремій ще зарано. У їх вивченні залишається низка проблемних питань, суперечливих тверджень, зокрема й тих, що стосуються не лише походження, структурно-семантичних, функційно-стилістичних, прагматичних особливостей. Серед науковців досі немає одностайності щодо статусу та місця паремій в ієрархічній будові мови; відсутні чіткі, універсальні критерії відбору, аналізу, класифікації, опису паремій, а звідси суперечливість, методична невпорядкованість,

неоднозначні тлумачення, помилкові сумнівні судження та висновки. Перспективу подальших досліджень убачаємо в описі проverbsialних порівнянь української мови з урахуванням трьох вимірів семіозису: семантики, синтактики, прагматики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алефиренко Н. Ф. Фразеология и паремиология : учеб. пособие для бакалаврского уровня филологического образования. Москва : Флинта; Наука, 2009. 344 с.
2. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків : Вища школа, 1987. 136 с.
3. Алефіренко М.Ф. Від порівняння до нового значення слова. *Культура слова*. 1977. № 13. С. 87–92.
4. Алиева Ш. З. Лексические и синтаксические особенности пословиц и поговорок аварского языка : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Махачкала, 2016. 23 с.
5. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии : учебник. Ленинград : Ленингр. ун-т, 1963. 208 с.
6. Антонова О. Н. Функциональные свойства паремий-трансформов в англоязычном публицистическом дискурсе : автореф. дисс.... канд. филол. наук. Москва, 2012. 27 с.
7. Барли Н. Структурный подход к пословице и максиме. *Паремиологические исследования* : сб. ст. / под ред. Г. Л. Пермякова. Москва : Гл. ред. восточной л-ры, 1984. С. 126–148.
8. Бутько Ю. В. Ассоциативный контекст и его реализация в новых паремиях. *Вестник Челябинского государственного педагогического университета*. 2009. № 6. С. 142–153.
9. Вальтер Х., Мокиенко В. М. Антипословицы русского народа. СПб. : Нева, 2005. 576 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / упоряд. та гол. ред. В. Т. Бусел. Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
11. Величко С. І. Фразеологізми-прислів'я як конституенти функціонально-семантичного поля спонування в сучасній німецькій мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 1996. 21 с.

12. Гаврилова В. В. Теоретичні засади вивчення паремій. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2015. Випуск VII. С. 11–20.
13. Гаврин С. Г. Афористическая фразеология как лингвистическая категория. *Вопросы теории и методики русского языка*. 1971. Т. 87. С. 3–23.
14. Гайдар Т. Жанри фольклору та відображення в них виховного ідеалу українців. *Українська мова і література в школі*. 2002. № 3. С. 9–12.
15. Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. Т.1 : А–Г / зібрав, упорядкував і пояснив І. Франко. 2-ге вид. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2006. 832 с.
16. Гурин І. Образне слово. Постійні народні порівняння. Київ : Дніпро, 1974. 238 с.
17. Даниленко Л. І. Лінгвокультурологічна характеристика прецедентності паремійного тексту. *Мовознавство*. 2007. №3, с. 80–87.
18. Демський М. Т. Пареміологія. Українська мова : енциклопедія. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк. Київ : “Укр. енцикл.”, 2000. 752 с.
19. Добролюбожа Г. Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об’єктами-назвами тварин. Житомир : Волинь, 1997. 52 с.
20. Дуденко О. В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2002. 19 с.
21. Калашник В. С. Структурно-функціональні різновиди афоризмів. *Дослідження з граматичної будови української мови* : зб. наук. праць. Дніпропетровськ, 1988. С. 90–95.
22. Колоїз Ж. В. Стилiстичні ресурси власне пареміологічних одиниць. *Науковий журнал*. 2014. № 2. С. 127–138.

23. Колоїз Ж. В. Українсько-німецькі пареміологічні паралелі. *Філологічні студії*. 2012. Вип. 7. С. 60–81.
24. Колоїз Ж. В., Малюга Н. М., Шарманова Н. М. Українська пареміологія : навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / за ред. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг : КПІ ДВНЗ “КНУ”, 2014. 349 с.
25. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 350 с.
26. Космеда Т. А. Мовна компетенція Івана Франка : міжкультурні інтерперсональні риторичні виміри. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 200 с.
27. Коцюба З. Г. Лінгвістичні аспекти дослідження прислів'їв і приказок. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ. 2012. № 24. С. 74–79.
28. Крейдлин Г. Е. Структура афоризма / за ред. В. П. Григорьева *Проблемы структурной лингвистики*, 1985–1987. Москва : Наука, 1989. С. 196–205.
29. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість : підручник / за ред. М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. 3-є вид., стереотип. Київ : Знання-Прес, 2005. 591 с.
30. Левченко О. Словники порівнянь у сучасній фразеології. *Мовознавство*. 2008. № 5. С. 116–128.
31. Мала філологічна енциклопедія / О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2007. 477 с.
32. Манякина Т. И. Языково-стилистическая характеристика жанра афоризмов : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Днепропетровск, 1980. 18 с.
33. Мокієнко В. М. Значення української пареміології для історико-етимологічного аналізу слов'янських прислів'їв і приказок. *Мовознавство*. 2000. № 1. С. 9–21.

34. Москвич О. Феноменологія сучасної медіареальності: експлікація понять. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2014. № 18. С. 68–73.
35. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше : передрук. вид. 1864 р. з додатками. США : ВФВМ, 1985. 320 с.
36. Огольцев В. М. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии. Ленинград : Изд-во Ленинград. гос. ун-та, 1978. 159 с.
37. Ожегов С. И. Лексикология. Лексикография. Культура речи : учеб. пособ. для студ. филол. фак. пед. ин-тов. Москва : Высшая школа, 1974. 352 с.
38. Осіпова Т. Ф. Паремії як засіб репрезентації інтертекстуальності в художньому тексті. *Лінгвістичні дослідження*. Харків : ХНПУ, 2009. Вип. 28. С. 20–25.
39. П'ять тисяч (5000) прислів'їв та приказок / упоряд., вступ. ст. Л. Вознюк. Тернопіль : Підручники і посібники, 2010. 224 с.
40. Пазяк М. М. Українські прислів'я та приказки : Проблеми генези та жанрово-поетичної структури. Київ : Наукова думка, 1991. 207 с.
41. Пазяк М. М. Українські прислів'я та приказки : Проблеми пареміології та пареміографії. Київ : Наукова думка, 1984. 203 с.
42. Полчанинова Е. О. Афоризм во фразеологии и фразеологизм в афористике современного немецкого языка (лингво-культурологический аспект): автореф. дисс... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 2012. 23 с.
43. Полчанинова Е. О. Прецедентный афоризм как фразеологическая единица в современном немецком языке. *Наука и бизнес: пути развития*. 2011. № 6. С. 89–98.
44. Потебня О. О. З лекцій теорії словесности : Байка, прислів'я, приповідка / за ред. О. Ветухова та Ф. Ю. Зелінського. Харків : Державне видавництво України, 1930. 112 с.

45. Салтовська Н. Велеризм як жанр української усної народної творчості. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство, мовознавство, фольклористика*. 2012. Вип. 23. С. 52–54.
46. Севрюк Н. О. Подружні стосунки та дозвілля в описах приказок та прислів'їв. *Psychological journal*, 2018. № 8. 18 р.
47. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
48. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 711 с.
49. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / за ред. О. О. Селіванова. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
50. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ : Наукова думка, 1973. 280 с.
51. Сташкова М. А. Функционирование пословиц и антипословиц с гендерным компонентом в современном английском языке: дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 2015. 231 с.
52. Степанишин Б. Космос українського фольклору. *Українська мова і література в школі*. 2000. № 4. С. 27–29.
53. Степанов Е. Н. Сценарная специфика региональной фразеологии. *Мова*. Одеса : Астропринт, 2017. № 28. С. 30–36. URL : <https://doi.org/10.18524/2307-4558.2017.28.115857>.
54. Сучасний тлумачний словник української мови : 65000 слів / за ред. В. В. Дубічинського. Харків : Школа, 2006. 1008 с.
55. Телия В. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспект. Москва : Язык русской культуры, 1996. 288 с.
56. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб / за ред. В. Д. Ужченка, Д. В. Ужченка. Луганськ : Альма-матер, 2005. 400 с.

57. Українська мова : Енциклопедія / упорядн. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2000. 750 с.
58. Українські приказки, прислів'я, і таке інше : зб. О. В. Марковича / уклад М. Номис / упоряд., прим., вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 1993. 764 с.
59. Українські прислів'я та приказки / С. В. Мишанич та М. М. Пазяк. Київ : Дніпро, 1984. 390 с.
60. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / упоряд., вступ. ст. М. М. Пазяк. Київ : Наукова думка, 2001. 392 с.
61. Фразеологічний словник української мови : у 2-х кн. / В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наукова думка, 1993. 984 с.
62. Цивьян Т. В. Предисловие. Паремнологические исследования : сборник статей / под ред. Г. Л. Пермякова. Москва : Главная редакция восточной литературы издательства "Наука", 1984. С. 5–12.
63. Чабаненко В. А. Гартоване слово: Постійні порівняння в говірках Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя: ЗДУ, 1995. 164 с.
64. Чабаненко В. А. Мудре слово : Прислів'я та приказки в говірках Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя : ЗДУ, 1992. 162 с.
65. Чабаненко В. А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя : Стат і Ко, 2001. 201 с.
66. Черкасский М. А. Опыт построения функциональной модели одной частной семиотической системы (пословицы и афоризмы). Паремнологический сборник : Пословица. Загадка : Структура, смысл, текст / под ред. Г. Л. Пермякова. Москва, 1978. С. 35–52.
67. Шарманова Н. М. Українська афористика : структурно-семантичний та функціональний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Кривий Ріг, 2005. 217 с.

68. Шульга С. Я. Ізоморфність і аломорфність паремійних фондів української та англійської мов. *Етнос і культура. Часопис Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника*. 2018. № 14–15. С. 115–120.
69. Шульга С. Я. Фонетична оформленість пареміологічних одиниць засобами евфонії (на матеріалі англійської та української мов). *Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної мови та літератури* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 19–20 серпня 2016 р. Одеса, 2016. С. 87–90.
70. Юрченко О. С. , Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. 176 с.
71. Adeyemi L. Proverbs and Anti-proverbs in Ọladejọ Okediji's *Rẹr ẹ Rún*: A Marxist Perspective. *PAREMIA*. Madrid, 2012. Vol. 21. P. 207–218.
72. Čermák F. *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha : Univerzita Karlova, 1982. 271 s.
73. Gossler E. *Besser arm dran als Bein ab. Anti-Sprichwörter und ihresgleichen*. Wien : Präsens, 2005. 135 S.
74. Karagiorgos P. *Greek and English Proverbs*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2015. 189 p.
75. Savin P. *Phraseology as Autonomous Linguistic Discipline. Linguistic and Literary Broad Research and Innovation*. Bucharest, 2010. № 1. P. 60–73.
76. *The New Encyclopedia Britannica. Proverb*. Chicago: Encyclopedia Britannica, 1994. Vol. 9. 749 p.
77. *The Oxford dictionary of etymology* / ed. C. T. Onions. New York : Oxford Clarendon Press, 1966. 1026 p.